

GRANS LÍNIES D'EVOLUCIÓ DE LA UNIVERSITAT CONTEMPORÀNIA A ESPANYA (1767-1936) AMB ESPECIAL ATENCIÓ AL CAS PARTICULAR DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA.

Raül Aguilar Cestero (UAB-Cefid)

Introducció

Descriure la trajectòria de la Universitat contemporània a Espanya, en el seu conjunt, requeriria un treball d'investigació d'enorme complexitat i extensió que, ara per ara, no existeix¹ i que, com resultarà evidentment al lector, aquest treball no pretén suplir. Tampoc és aquest un estudi detallat del rastre que la Universitat de Barcelona ha deixat en el transcurs dels darrers segles.

A més i com es pot comprovar en fer una ullada al títol d'aquest treball, la cronologia establerta és una mica peculiar i gens a l'ús. Però ni la cronologia ni el títol responen al caprici arbitrari del que subscriu aquestes línies, sinó que tenen una intencionalitat i respon a una necessitat específica dins d'un procés més ampli de recerca.

Aquest treball que pretén ser una síntesi del que han estat les gran línies d'evolució de la universitat contemporània a Espanya, amb especial atenció al cas de la Universitat de Barcelona, ha sorgit d'una necessitat que l'autor d'aquestes línies tenia de conèixer la història de la universitat a Espanya com a pas previ i necessari a l'elaboració del seu treball de tesi doctoral sobre *La Universitat a Catalunya durant el franquisme*.

La seva elaboració no respon a una recerca específica en cap arxiu o a partir de cap documentació de primera mà o inèdita, sinó que ha estat confeccionat a partir d'un estudi de la bibliografia existent sobre la universitat contemporània tant a Espanya com a Catalunya, a partir de la qual s'han seleccionat les obres més destacades i s'ha

---

¹ L'estudi més recent sobre la història de les universitats catalanes es pot trobar ha: Joan J. Busqueta i Juan Pemán (Coord.) *Les Universitats de la Corona d'Aragó, ahir i avui*. Estudis Històrics, 2002, Pòrtic, Biblioteca Universitària. Aquesta obra editada en commemoració dels 700 anys de la fundació de la Universitat de Lleida, la més antiga de les universitats de la Corona d'Aragó, presenta alguns dels darrers estudis sobre el món universitari en els territoris de l'antiga corona aragonesa des de que aquestes institucions van aparèixer a casa nostra fins el dia d'avui. Tot i que alguns períodes importants per a comprendre l'evolució de les universitats catalanes, com els primers 30 anys del segle XX, han quedat, incomprensiblement, fora d'aquest treball general de recopilació. Un altre obra, més antiga i en molts aspectes superada per la que acabem de citar, sobre les universitats a terres catalanes és: A.A.V.V. *L'aportació de la universitat catalana a la ciència i la cultura* L'Avenç, Barcelona, 1981, que compte una història de les universitats a Catalunya fins, pràcticament, l'actualitat. La segona part d'aquesta obra recull els principals avenços i aportacions científiques de la universitat catalana en els diferents terrenys d'estudi al llarg de la seva història.

confeccionat un vestimenta històrica adaptada al sentit comú i les necessitats d'aquest sastre.

En aquest sentit, aquest treball ofereix un ràpid repàs al que han estat les grans línies d'evolució de la Universitat Espanya des de mitjans del segle XVIII fins a l'inici de la guerra civil, en 1936. Perquè entenem que sense aquesta perspectiva temporal, a llarg termini, de tota l'època contemporània no és possible comprendre, en tota la seva complexitat, gran part del que esdevindrà a la Universitat amb la instauració del règim franquista i quina serà la seva evolució posterior. Y el mateix argument es pot extrapolar a altres temes similars d'estudi que, creuant l'època franquista, tenen una llarga tradició de disputes i confrontació durant tota l'època contemporània².

Amb la finalitat de que aquest resum de gran part de l'etapa contemporània sigui el més breu i concís possible, hem provat de traçar unes pinzellades explicatives suficientment gruixudes com per no perdre'ns en un continu de detalls i controvèrsies historiogràfiques, però, alhora, suficientment precises com per què puguem entendre l'evolució general de la universitat sense passar per alt els temes centrals i més polèmics que han afectat a l'evolució d'aquesta insigne institució a casa nostra, això sí, evitant la recreació en aquells detalls que serien d'obligada exposició en un altre tipus d'estudi més complet i extens.

Dins d'aquests gruixuts traços explicatius generals hem volgut remarcar diferents línies de color que representen les grans concepcions respecte al que *és i el que significa la universitat*, que han anat apareixent en el si de la societat espanyola i catalana des de l'època de la Il·lustració fins a l'aixecament militar del 18 de juliol de 1936 i que, per tant, han modelat, tant la forma, com la funció social de la Universitat durant tota l'època contemporània.

Unes concepcions del que ha de ser la universitat - i en un sentit més general, l'educació - que, com veurem, sorgeixen sempre aparellades o enfrontades a noves formes de pensament filosòfic (com la il·lustració, el liberalisme, el republicanisme, el socialisme, etc.) que aporten noves visions de l'home sobre si mateix i sobre el món que l'envolta i que, adscrites a un determinat estament social, acaben, en conseqüència, tenint la seva

---

² En l'assignatura *Església i Franquisme* del curs de doctorat en Història comparada, social, política i cultural del Departament d'Història de la Universitat Autònoma de Barcelona que vaig realitzar durant el curs 2001-2002, el professor Jordi Figuerola va insistir, repetidament, en que el paper i l'evolució de l'església catòlica, tan espanyola com catalana, durant el franquisme no era comprensible, en la seva totalitat i complexitat, sinó es tenia un coneixement general de l'evolució de la pròpia institució eclesiàstica i de les seves relacions amb l'Estat i la societat, al menys, des de la segona meitat del segle XIX. Pel que respecte a la universitat i, en un sentit més general, a l'educació en els seus diferents nivells, succeeix una cosa semblant. Es a dir, que per comprendre el canvi que suposa el franquisme a la universitat s'han de tenir molt en compte els precedents que han marcat tota l'època contemporània.

representació en forma de concepcions polítiques, econòmiques i culturals, que, a la seva vegada, terminen estant representades a la universitat.

Per aquest motiu i sent plenament conscients de que el context de la guerra civil i el franquisme és la nostra estació d'arribada, hem pretès fer un seguiment de la marca que han deixat en la universitat espanyola, i molt especialment en la Universitat de Barcelona, aquestes concepcions educatives adscrites a les diferents corrents polítiques que han dominat l'escena catalana i espanyola. Doncs, elles representen les grans línies de pensament que s'han oposat i enfrontat durant tota l'etapa contemporània espanyola i que, amb la seva influència, han modelat l'evolució de la universitat a casa nostra.

Per que com molt bé ens recorda Manuel de Puelles Benítez a una de les seves obres, *Educació e ideología en la España contemporánea*³, cada concepció política que ha assumit el poder de l'Estat espanyol durant l'època contemporània a provat de modelar el sistema d'ensenyament i amb ell la universitat, segons les seves concepcions filosòfiques, polítiques, econòmiques, socials i culturals.

Donat que el franquisme no és, en aquest cas, cap excepció i tenint en compte la seva naturalesa i pretensions inicials com a règim feixista de caire totalitari erigit en oposició al conjunt de les corrents humanístiques anteriors nascudes des del temps de la Il·lustració, ens sembla imprescindible realitzar aquest repàs de l'evolució de les ideologies contemporànies més influents a la península i la seva influència sobre la universitat, a partir del seu punt d'origen il·lustrat.

Perquè, de la mateixa manera que es pot construir una línia imaginària que enllaci totes les corrents de pensament humanístic des de la il·lustració fins als nostres dies, també es pot idear un altre fil paral·lel, però oposat, que fent, pràcticament, el mateix recorregut que l'anterior al llarg de la història contemporània d'Espanya, enllaci els primers pensadors i ideologies antiil·lustrades - passant per tot el pensament reaccionari, ultramuntà i antiliberal del segle XIX - amb el feixisme espanyol que pren forma durant la segona República espanyola i sobre el que el franquisme construirà l'habitatge ideològic en el que

---

³ En aquest treball Manuel de Puelles Benítez exposa la relació entre l'educació – entenent aquesta com un món viu d'extraordinària complexitat i vitalitat - i la ideologia – concepció del món pròpia d'un determinat grup històric concret - en la història contemporània espanyola, a partir d'un examen detallat de les distintes concepcions que de l'educació han mantingut els diversos grups socials, així com l'evolució que el pas del temps ha imposat a les diferents concepcions ideològiques i l'aparició, en definitiva, de noves ideologies que han conviscut o substituït a les dominants. Subratllant que *“la educación como institución admite una gran variedad de contenidos y orientaciones, ha sido objeto de apasionados debates, de hostilidades continuas, de hostigamientos sin fin, de polémica en suma. Aun más, resulta especialmente significativo que desde todos los bandos, desde todas las perspectivas, la educación haya sido objeto, en general, de idolatría, de una fe entusiasmada o de una esperanza ilimitada”* pàg. 910.

recloure's durant prop de 40 anys, tot i l'evident i, per alguns, desconcertant gir lingüístic de la seva nomenclatura oficial⁴ durant els anys seixanta del segle XX.

Amb la finalitat de descriure aquest procés dins del món universitari que, als nostre entendre, és la base de la influència amb que la societat ha modelat la universitat en cada etapa històrica, el present treball s'estructura de la següent manera.

El primer punt esta dedicat a descriure el revulsiu paper de la il·lustració en el món de les idees i la influència que aquestes noves concepcions han demostrat tenir en la gestació de l'època contemporània a partir, de l'efecte que aquest canvi de concepcions ha tingut sobre el món de l'educació i, bàsicament, de la universitat. En un sentit oposat però paral·lel, aquest primer punt també afronta l'anàlisi del pensament reaccionari modern que neix en oposició als ideals de la il·lustració i que, en una pugna constant amb el pensament modern, marcarà la dialèctica ideològica que, amb les conseqüents evolucions, caracteritzarà l'evolució de la universitat espanyola i catalana durant l'etapa contemporània.

Per la seva banda, el segon punt està dedicat a analitzar com aquestes dues corrents originàries del món contemporani europeu - la il·lustrada i la reaccionària - es diversifiquen al llarg del convuls segle XIX espanyol i quin reflex té aquesta lluita ideològica en l'evolució de la universitat. Dedicant, novament, una atenció preferent a la Universitat de Barcelona.

Seguidament, el tercer punt resumeix, en aquests mateixos termes d'extensió i diversificació, l'adaptació d'aquestes branques ideològiques i polítiques originals a la realitat social i política catalana del nou segle XX i intenta descriure el paper i la influència d'aquestes ideologies en la universitat de la primera etapa del segle XX espanyol, des del desastre espanyol de 1898 fins la proclamació de la segona República espanyola de 1931.

Finalment, el quart punt analitza el breu però intens període de la Segona República espanyola a partir del convuls i apassionant món educatiu i universitari d'aquella època.

---

⁴ Es llarga la llista d'etiquetes que els historiadors, de diferents tendències, han provat de posar al període franquista guiant-se tan per la seva naturalesa inicial com per la seva evolució posterior. Aquest treball es situa en un corrent proper a aquells que han sabut apreciar la paradoxal evolució de la seva essència feixista inicial que, en un estrany joc de perpetuació de les seves idees fundacionals i d'adaptació al món modern de la segona meitat del segle XX, ha mantingut la naturalesa del règim franquista fins als seus darrers dies i, fins i tot, més enllà. En aquest sentit, estem plenament d'acord amb l'opinió del professor José Luís Aranguren quan afirma que *"la evolución del Régimen español es un cuestión lingüística que con palabras democrático-occidentales esta recubriendo actitudes tan autoritarias como las anteriores y, con frecuencia, más rigurosamente planificadas para el autoritarismo (de hecho, es lo único para lo que, hasta ahora, ha funcionado bien la planificación) Tarea, en definitiva, tan rentable – a los ojos del "distráido" mundo exterior, que es para quien, principalmente, se cambia la nomenclatura -, como fácil. Pues solo las palabras puestas en un contexto, desempeñando una función, empiezan a decirnos su mentira o su verdad."* J. L. Aranguren *El futuro de la Universidad y otras polémicas*. Ed. Taurus, Madrid, 1973, pàg. 7273.

Una qüestió, la educativa, que, juntament amb el de la secularització de la societat i el problema de la terra, es converteixen en l'eix cardinal sobre el que gira la vida pública i política republicana.

En aquest sentit i mirant al seu propi passat, la Segona República treu a la llum i condensa, en un curt període de temps, una llarga trajectòria de lluita entre concepcions ideològiques oposades que havia marcat l'evolució de la història contemporània espanyola i catalana fins aquell moment i, com no, el món educatiu i universitari. Però en un sentit contrari i mirant cap al seu propi futur – el franquisme -, també podem afirmar que en aquestes convulses disputes ideològiques, que van marcar la vida educativa de la Segona República espanyola, esta codificada gran part del que serà la història política i, per tant, educativa i universitària del franquisme.

Es, doncs, aquest, un treball que tot i finalitzar cronològicament en 1936 té la seva mirada posada en l'etapa 1936-1975. Una etapa, la de la universitat durant el franquisme, que tan sols ha estat estudiada parcialment en algunes de les seves vessants a partir de monografies més o menys extenses, però que precisa d'una obra de conjunt i, com a pas previ a la seva elaboració, d'una comprensió general de la història de la universitat durant el conjunt de l'època contemporània, sense la qual no es pot comprendre, en tota la seva essència, la amalgama de tradició i innovació que presenta la universitat durant el règim franquista.

1. Les revolucionàries idees de la Il·lustració, un corpus de pensament aliè a la Universitat d'Antic Règim. La Universitat de Cervera de centre reformista a bastió reaccionari i antil·lustrat.

Durant el segle XVIII, les noves idees sobre l'home i el món que es difonien amb la Il·lustració revolucionaren la concepció existent sobre l'educació dels éssers humans que fins a aquells moments havia existit arreu d'Europa i que es caracteritzava, entre d'altres coses, pel monopoli eclesiàstic de l'educació. Aquesta pugna en el món dels conceptes i de les idees es va transformar, ràpidament, en una disputa oberta pel monopoli educatiu que va fer que l'església se sentís greument amenaçada per les noves concepcions, en tant que aquestes posaven en perill la seva secular hegemonia en el sector de l'educació. En aquest sentit, les universitats, fidels a la seva dependència eclesiàstica de la qual emanava la seva autonomia i corporativisme des de que els primers centres van fundar-se entre els segles XII i XII, van aliar-se amb la corrent antil·lustrada i van convertir-se en un focus ideològic contrari als avenços de la modernitat que en el món de les idees i de la tècnica proposava el moviment il·lustrat, tot i les seves evidents contradiccions.

D'aquesta manera, les institucions educatives vinculades al poder eclesiàstic, entre les quals la universitat era el seu màxim exponent, es van replegar sobre si mateixes tancant-se a tota innovació i van contribuir a edificar tot un pensament contrarevolucionari o antil·lustrat en matèria d'educació que, tot i apel·lar a la secular història i drets de l'església en matèria educativa, era, de fet, una negació de les noves concepcions pedagògiques il·lustrades⁵, en tant que aquestes suposaven un clar qüestionament dels privilegis eclesiàstics en matèria educativa⁶.

Els pensadors il·lustrats defensaven una nova forma d'entendre l'educació dels éssers humans que en comptes de limitar-se a difondre les "veritats revelades" i inamovibles del món, com feia l'església, aspirava a instruir als homes en les noves ciències i els coneixements pràctics que aquestes aportaven, amb la finalitat de que els individus

---

⁵ Sobre les bases del pensament reaccionari espanyol del segle XVIII i la seva formació en oposició als ideals liberals, vegis: Javier Herrero *Los orígenes del pensamiento reaccionario español*. Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1971

⁶ El segle XVIII no tan sols és el segle de les llums o de la Il·lustració també és el segle en que l'Absolutisme reial s'imposa sobre les altres formes de poder existents en l'època medieval i moderna. En aquest sentit, les monarquies absolutistes i els pensadors il·lustrats formaren un front comú per intentar desposseir a l'Església de gran part del seu poder i influència sobre la societat i subordinar aquesta influència al poder de la monarquia. En aquesta lluita per la redistribució del poder també hi va entrar una universitat que, fins aleshores, havia estat completament en mans de l'Església, però que els il·lustrats voldran recuperar i adaptar als nous temps a partir de la introducció de nous coneixements tècnics i pedagògics.

poguessin treure el màxim profit de les seves actituds naturals i que aquestes revertissin favorablement sobre en el conjunt de la societat, o el que era el mateix en aquell temps, sobre el poder del regne. Ara bé, com instaurà i difondre aquestes noves concepcions en unes universitats sota control estricte de l'església?

Les Universitats estaven lligades a l'església des del seu naixement i gaudien d'una certa autonomia respecte al poder reial que, pràcticament, no intervenia en la seva creació, regulació o manteniment, tot i que enviava visitadors per estar al corrent del seu funcionament institucional. El paradigma d'Universitat pontifícia⁷ estava representat a Espanya per la Universitat de Salamanca on Doctors, professors i alumnes participaven junts en la seva organització sota l'autoritat del papat⁸. El Cancellier era el representant legal del Pontifex a la universitat i, per tant, la primera autoritat en aquesta, tot i que era freqüent que fos el bisbe de la diòcesi corresponent qui atorgues el càrrec a un dels seus homes de confiança. El Cancellier concedia els graus acadèmics, presidia el claustre i exercia la jurisdicció universitària sobre escolars i professors.

La segona figura dins la jerarquia universitària era el rector, que s'encarregava de la vigilància estrictament acadèmica de la universitat. La conseqüència última d'aquest control eclesiàstic de la Universitat serà que la Il·lustració, que revolucionarà el món del pensament europeu al llarg de tot el segle XVIII, s'estendrà arreu d'Europa i el món aliena al que succeeix a la Universitat, doncs, l'església barrarà la seva difusió a aquests centres on la filosofia tomista, en les seves diferents tendències, s'havia convertit en l'única veritat revelada acceptada per l'església. En aquest sentit, el pare Miquel Batllori s'expressa molt clarament:

“La cultura “des Lumières”, de l’Aufklärung”, de l’Iluminismo” i de tota la “Ilustración” espanyola – com, abans, la cultura de l’Humanisme pre-renaixentista- fou pertot, inicialment, una cultura extrauniversitària i àdhuc

---

⁷ Sobre la universitat espanyola durant els segles XVIII i XIX vegis: Mariano i José Luís Peset *La universidad española (siglos XVIII y XIX)*

⁸ *“Els alumnes ingressaven als dotze o catorze anys en les Facultats Menors d'Art o de Filosofia. Terminats aquests estudis en tres o quatre anys, accedien a les Facultats Majors de Teologia, Lleis o Canons i Medicina. Els que decideixen seguir els estudis de filosofia es graduen com a “mestres en Arts”, la resta es graduen de batxiller en qualsevol de les carreres citades, títol que habilitava per a l'exercici professional. Únicament segueixen els seus estudis els que desitgen dedicar-se a la docència, pràctica per a la qual és imprescindible la llicència. Aquests últims no cursen assignatures, sinó que imparteixen classes com a batxillers. Finalment, la consecució del grau acadèmic no es realitza a través d'un examen de curs, sinó escoltant les lliçons, participant en les disputes i la resta d'actes acadèmics, realitzant al final el exercici de grau, exercici de gran duresa en els seus orígens, però que amb la decadència de les universitats va desembocar en un pur formalisme”. A Manuel de Puelles Benítez *Educación e Ideología en la España contemporània (1767-1975)* Ed. Labor, Barcelona, 1980. Pàg. 25-26.*

antiuniversitària, que només en un segon temps entrarà a les Universitats i vindrà a renovar-les de sota-re⁹."

En aquesta breu descripció de la universitat tradicional que existia a Espanya i Catalunya durant el segle XVIII, no podem deixar de referir-nos a la importància que en la seva estructura i funcionament tenien els Col·legis Majors¹⁰, que en moltes ocasions suplantaven de forma íntegra els objectius propis de l'àmbit universitari. En el seu origen el Col·legi Major responen a la fundació de prelats importants, com la del conegut Cardenal Cisneros a Alcalà d'Henares, i tenen la funció d'albergar als estudiants que no poden costejar-se una estada a la universitat, però amb el temps els Col·legis Majors es convertiran en autèntics grups de pressió on predominava un evident nepotisme.

Finalment, existeixen un altre tipus d'Universitats lligades al poder municipal on, tot i el seu origen i homologació eclesiàstica, és la ciutat i els seus poders urbans els que exerceixen el principal patronatge sobre la Universitat. Aquest cas és el més estès a les universitats de la Corona d'Aragó, on tant la Universitat de València¹¹ (1498) com la Universitat de Barcelona¹² (1533) neixen fortament lligades al poder municipal.

Vista, doncs, la estructura de les institucions universitàries i la seva marcada dependència respecte al poder eclesiàstic, cal preguntar-se sobre quina era la funció d'aquesta Universitat tradicional? Sembla evident, que en els seu origen la Universitat medieval complia una clara funció dins de la societat estamental, doncs, era l'encarregada de subministrar, a través de les seves facultats, els metges, teòlegs i juristes que l'expansió de la cristiandat necessitava per a imposar-se arreu¹³. Però estava clar que a l'alçada de la segona meitat del segle XVIII i en plena tendència de predomini realista, aquesta funció estava, en gran part, desfasada i havia deixat de complir la missió que l'hi havia estat

---

⁹ Miquel Batllori *La Universitat de Catalunya a Cervera (1717-1842)* inclosa a: VVAA *L'aportació de la universitat catalana a la ciència i a la cultura*. l'Avenç, Barcelona, 1981, pàg. 20.

¹⁰ La figura dels Col·legis Majors va ser restituïda pel franquisme en el seu intent per retornar a la Universitat el vell esplendor hispànic, a partir de la recuperació d'institucions educatives desaparegudes que, alhora que instauraven una nova compartimentació classista i autoritària de la societat, pretenien esborrar tota la tradició socialista, liberal i il·lustrada en matèria d'educació. Una bona aproximació a la significació dels Col·legis Majors durant el franquisme es pot trobar a l'obra de Ricardo Montoro Romero *La Universidad en la España de Franco (1939-1970) Un análisis sociológico*. CSIC, Madrid, 1981. pàg. 121-140.

¹¹ Sobre la fundació de la Universitat de València vegis: Amparo Felipe Orts *La Universitat de València*. dins de Joan J. Busqueta i Juan Peman (Coord.) *Les universitats de la Corona d'Aragó, ahir i avui*. Estudis Històrics, Ed. Portic, Barcelona, 2002, pàg. 147-157.

¹² Sobre els precedents de la universitat de Barcelona i la seva final fundació vegis: El capítol d'Eulàlia Duran *Els orígens de la Universitat de Barcelona* a VVAA *L'aportació de la... l'Avenç*, Barcelona, 1981; Salvador Claramunt *Els orígens dels estudis universitaris a Barcelona* dins de Joan J. Busqueta i Juan Peman (Coord.) *Les universitats de la...* pàg. 147-157.

¹³ Al respecte vegis: Alberto Jimenez *Historia de la Universidad española* Alianza Ed. Madrid, 1971, pàg. 11-12.

pròpia en temps passats¹⁴. Per aquest motiu, els últims anàlisis sobre la universitat del segle XVIII coincideixen en afirmar que, en el seu conjunt, aquesta és una etapa de decadència i replegament sobre si mateix del món universitari¹⁵.

Pel que fa a Catalunya, la Universitat de Barcelona, que al segle XVIII ja comptava amb prop de dos segles d'existència, va ser suspesa després de que durant la guerra de successió (1702-1714) es declarés partidària de la causa dels Austrès i participés activament en la defensa de la ciutat en 1713. En represàlia a aquests fets, la nova monarquia de Felip V promulgà el decret de fundació de la Universitat de Cervera¹⁶ (Segòvia, 11 de maig de 1717)– la major ciutat catalana que es va declarar partidària del bàndol borbònic – la qual passaria a exercir el monopoli universitari a tot el principat i el mantindria durant poc més d'un segle. Tot i així, sembla que les darreres investigacions sobre la universitat de Cervera han posat en entredit part d'aquestes explicacions considerades, tradicionalment, com a vàlides i que amb el temps s'havien convertit en “tòpics del catalanisme”¹⁷ polític.

Així, doncs, van ser les noves idees dels il·lustrats¹⁸ i no les mimètiques i tancades concepcions tomistes que s'impartien a les universitats les que revolucionaran el món del

---

¹⁴ Un molt bon treball sobre els orígens preuniversitaris dels *estudia* i l'aparició de les universitats és: Salvador Claramunt Rodríguez *Orígenes del mundo universitario: de los studia a la Universitas* dins de VVAA *L'aportació de la...* pàg. 27-73.

¹⁵ En aquest sentit vejis: Mariano Peset Reig i Mariano Peset Mancebo *Las reformas universitarias del siglo XVIII* dins de VVAA *L'aportació de la...* pàg. 319-351.

¹⁶ Sobre el poc més d'un segle d'existència de la Universitat de Cervera i les seves principal contribucions a la història de Catalunya, recomanem la lectura del capítol del pare Miquel Batllori *La Universitat de Catalunya a Cervera (1717-1842)* inclosa a: VVAA *L'aportació de la...* l'Avenç, Barcelona, 1981, pàg. 18-23. Sobre el tancament de la Universitat de Barcelona el pare Batllori afirma el següent: “*Es tractava, alhora, de punir Barcelona i d'alliberar-la d'un gran nombre d'estudiants, que podrien esdevenir un nucli jove de resistència, i d'aquelles Facultats que poguessin crear una cultura pròpia – la de Filosofia – i una classe dirigent abocada al govern de la cosa pública, a l'exercici de la magistratura i als alts càrrecs eclesiàstics*” Pàg. 18.

¹⁷ En aquest sentit, Joaquim Prats ha demostrat amb les seves investigacions que el projecte de fundació de la Universitat de Cervera respon a un intent reformador per part dels primers governs il·lustrats de la nova monarquia borbònica que va tenir l'oposició dels gestors del Decret de Nova Planta a Catalunya. Cervera representa, per tant, un primer intent de reforma universitària frustrada que quedarà en res donat les oposicions que despertarà, tant a Catalunya com a la Cort de Madrid. Una pionera reforma que va poder ser aplicada mercès a la derrota militar soferta pel Principat en la guerra de successió. Sobre aquesta qüestió en concret i com la historiografia a tractat el tema de la Universitat de Cervera a partir de la repetició de certs tòpics vejis: J. Prats “Como se forja un tópico historiográfico: el caso de la Universidad de Cervera”, *Palestra Universitaria*, 10, 1988, UNED i J. Prats “historiografía y publicismo sobre la Universitat de Cervera: entre el mito y el pensamiento”, *Revista de Historia Moderna. Manuscrits* núm. 6, desembre de 1987, Barcelona. A més, J. Prats és l'autor d'una tesi sobre la Universitat de Cervera on es fa una revisió d'aquest i d'altres importants temes: *La Universitat de Cervera i el reformisme borbònic* Pagès Editors, Lleida, 1993.

¹⁸ Autors com Benito J. Feijoo (1676-1764), Gregori Mayans (1699-1781) o Ignacio de Luzan (1702-1754) van contribuir, decididament, a la difusió de les idees il·lustrades europees a la península durant la primera meitat del segle XVIII. Les seves aportacions personals van contribuir, decididament, a la formació d'unes idees il·lustrades generals que conformarien al reformisme dels posteriors governs de Carles III de la segona meitat del segle. La seva passió per les ciències útils, el seu interès en la promoció del comerç i la marina mercant, les crítiques a la vida improductiva de la noblesa acompanyat de les alabances al treball productiu o dels seus plans de reorganització del l'ensenyament i de reforma dels estudis en són els principals punts innovadors del seu pensament.

pensament i de la ciència en el denominat “segle de les llums”. Tot un canvi de perspectiva en el món de les idees al qual les universitats no tan sols es tancaràn en banda, sinó contra el qual s’erigiran en aferrissades enemigues. Al respecte i pel que fa a la Universitat de Cervera, única existent a Catalunya durant la major part del segle XVIII, el pare Batllori afirma el següent:

*Els anys quaranta – segle XVIII - veuen la fi de l’escolasticisme decadent, que havia predominat durant els primers cinc lustres d’una Universitat nova que continuava essent vella*¹⁹.

La minoria il·lustrada que s’agruparà en torn al regnat de Carles III intentarà posar fre a la constant decadència peninsular mitjançant tot un seguit de reformes de caràcter il·lustrat que, bàsicament, pretenien acabar amb la crisi econòmica del regne instaurant un cert liberalisme econòmic exempt, això sí, de qualsevol veritable liberalisme polític. És el que s’ha vingut a denominar com a despotisme il·lustrat.

La peça central d’aquest reformisme econòmic era la reforma de la instrucció pública patrocinada pel poder reial, que als seus ulls esdevenia el millor mitjà per a difondre les formes productives més modernes i avançades d’Europa en un país que semblava haver perdut el tren del progrés. Ells inicien, d’aquesta manera, el somni o l’esperança en que la generalització de la instrucció i el coneixement eradicarien per sempre les accions impròpies dels éssers humans, es a dir aquelles que van en contra del seu propi benefici²⁰. Pensament que ha marcat, des de llavors, el món de l’educació i que ha estat assumit per totes les ideologies posteriors que han volgut modelar l’educació segons la seva visió particular del món.

Aquests ideals il·lustrats, tan lloables com probablement ingenus, tindran en el cas espanyol la seva aparent concreció en les reformes il·lustrades endegades durant el regnat de Carles III (1759-1788). Tot i així, no es pot negar que les reformes en si, eren l’expressió d’un clar partidisme en benefici de les pretensions absolutistes de la monarquia, fet que aixecarà les desconfiances i les oposicions de forts sectors de la societat espanyola del moment i, principalment, de l’església.

---

¹⁹ Miquel Batllori *La Universitat de Catalunya a Cervera (1717-1842)* inclosa a: *VVAA L’aportació de la...* pàg. 20.

²⁰ El professor J. Luís Aranguren (*Moral y Sociedad. La moral social espanyola en el s. XIX*. Madrid, Cuadernos para el Dialogo , 1965. pàg. 18.) a destacat el moralisme pedagògic implícit en el mateix concepte d’il·lustració, que els participants d’aquesta corrent assumien com a pauta de vida. Es a dir, els il·lustrats eren persones convençudes de que els actes dolents comesos per les persones, tan sols, eren un reflex de la seva ignorància vers els seus vertaders interessos. I, per la seva banda, M. de Puellas Benítez (*Ob. cit.* pàg.30) ha destacat, igualment, la desmesurada fe en els beneficis de la instrucció pública que els principals reformadors il·lustrats espanyols com Jovellanos, Floridablanca, Meléndez Valdes, etc. reflectien en els seus escrits.

Que així era, ens ho demostren, clarament, les reformes il·lustrades del sistema educatiu que, d'una banda, volien donar entrada a la universitat als nous coneixements i les noves ciències i, d'un altre, pretenien que els suposats beneficis d'aquests coneixements revertissin en un reforçament del poder reial sobre la societat. Evidentment, aquesta doble intenció amagada sota uns ideals plenament respectables no podia sinó topar amb els seculars drets i interessos d'una església que controlava, íntegrament, l'educació existent i que no estava disposada a perdre ni pes, ni influència en el conjunt de la societat.

Però que pensaven, en línies generals, els il·lustrats d'aquesta segona generació respecte de la Universitat del seu temps? Amb algunes excepcions particulars i salvant algunes facultats concretes, la visió més comú entre els il·lustrats era la que veia en la universitat un món decadent que havia tancat la porta a tot nou saber i coneixement científic i on la teologia que s'impartia estava desvirtuada per les lluites intestines entre les diferents escoles i l'esterilitat d'una filosofia escolàstica intransigent.

Evidentment, la decadència universitària del segle XVIII es basa en el desfasament dels seus estudis i teories. Però per a la Universitat de Cervera, el pare Batllori apunta dos qüestions més:

“... la Universitat de Cervera ja tenia altres elements interns de dissolució: l'allunyament del centre real de tota la vida catalana, que continuava essent Barcelona com a causa més particular, i com a causa més general, la dissociació creixent de la cultura universitària de la cultura del temps²¹.”

En quan a les forces reaccionàries que s'aplegaran en contra de les idees dels il·lustrats, aquestes trobaran un dels seus principals bastions en el món universitari que, d'aquesta manera, es convertirà en un dels principals centres importadors del pensament reaccionari europeu i que inspirarà el conjunt central de la ideologia d'autors reaccionaris com Antoni de Capmany (1742-1812) o el padre Zeballos. La tesi central d'aquesta reacció antiil·lustrada consistia en l'afirmació, mil vegades repetida, de que la nova filosofia tenia com a únic i últim fi la destrucció de l'ordre social existent i establert per deu. D'aquí deduien que, en tant que enemiga de l'estat de coses existents, destruïa els seus principals atacs contra una església que s'autoproclamava, així, com l'únic garant de l'ordre diví i etern.

En mig d'aquesta guerra ideològica entre forces il·lustrades i reaccionàries, les reformes de les universitats s'endegaran i estendran a Espanya durant el regnat de Carles III, entre els anys 1770 i 1786. Les reformes il·lustrades no tan sols pretendran introduir un nou pla

---

²¹ Miquel Batllori *La Universitat de Catalunya a Cervera (1717-1842)* inclosa a: VAA *L'aportació de la...* pàg. 21.

general d'estudis que integri les noves disciplines i idees a la Universitat, sinó que aparellat a aquest intent modernitzador, maquillat en vista de les hostilitats com un intent de retorn a la vella glòria de la Universitat del segle d'or, la reforma cercarà el sotmentiment de la Universitat al poder reial, fet pel qual serà del tot imprescindible acabar amb l'autonomia universitària existent, doncs, aquesta es presentava com una important força d'oposició als canvis il·lustrats²².

Novament i pel que respecte a la Universitat de Cervera, s'ha de dir que les reformes il·lustrades no van tenir els mateixos efectes beneficiosos que a d'altres universitats espanyoles i, tampoc, va aconseguir frenar una decadència que començava a ser més que evident en una Universitat que mai arribaria a gaudir d'un veritable moment d'esplendor i que ja havia començat a perdre el monopoli de l'ensenyament superior a Catalunya en favor de Barcelona durant la segona meitat del segle XVIII, on es van crear, entre d'altres, el Col·legi de cirurgia mèdica, el 1762, a favor del qual Carles III suprimiria, en 1768, les càtedres de cirurgia i d'anatomia de Cervera²³.

La reforma il·lustrada també recaurà sobre els Col·legis Majors, autèntic bastió antiil·lustrat i de l'oposició a la reforma universitària, on es concretava un dels més importants grups de pressió del moment²⁴. Però finalment i després de diverses reformes, en 1789 es decreta la desaparició definitiva dels Col·legis Majors.

Tot i aquestes novetats introduïdes pels governs il·lustrats de la monarquia, a les universitats les oposicions als canvis continuaven essent molt fortes i la transformació total de la universitat s'havia demostrat, de moment, impossible o, com a mínim, insuficient. D'aquest relatiu, però evident, fracàs naixeran i s'estendran altres institucions

---

²² Amb la reforma il·lustrada, els "visitadors reials" de la universitat passaran a ser un cos permanent de control de la universitat sorgit directament del Consell de Castella. S'instaurarà un jurament de fidelitat al monarca en la cerimònia dels graduats i s'introduiran nous plans d'estudi en els que, per primer cop, es recullen tímidament les noves idees. Es milloraran els textos d'estudi, s'aprofundirà en el coneixement enciclopèdic, s'introduirà el dret natural com a nova matèria d'estudi; es suprimiran les diferents escoles de teologia i es modernitzarà l'estudi de la medicina. Tot i així, les oposicions seran tan grans que les noves ciències gairebé queden fora dels plans d'estudi. Al mateix temps, la figura del rector passa a convertir-se en la màxima autoritat universitària i a representar el nou poder reial dins de la universitat.

²³ Joaquim Prats divideix la història institucional de la Universitat de Cervera en quatre etapes: el primer, de 1717 a 1734, destaca per ser protagonista del llarg i conflictiu procés de creació, el segon, de 1734 a l'expulsió dels jesuïtes de 1767, per ser el període en que l'experiència universitària de Cervera entra en crisi; el tercer, de 1767 a 1808, és el període de màxima activitat acadèmica i institucional; i per últim, des de la guerra d'independència fins el seu trasllat definitiu a Barcelona en 1842, és l'etapa que pot ser considerada de decadència. Vegis: Joaquim Prats *La Universitat de Cervera: las reformas borbónicas de los estudios superiores en Catalunya* dins de Joan J. Busqueta i Juan Pemán *Las universidades de la...* pàg. 351-381.

²⁴ "El que en el ànim del seus generosos fundadors estava destinat a residència d'estudiants nobles d'escassa fortuna, es va convertir en hospici d'alumnes rics que continuaven pertanyent al Col·legi inclòs un cop terminats els seus estudis, constituint un grup de pressió privilegiat amb accés al més alts càrrecs en detriment de la resta d'estudiants" a M. de Puelles Benítez *Ob. cit.* pàg. 41. Són més que evidents les funcions socialitzadores de l'elit social i política que representen els Col·legis Majors en les universitats tradicionals, una funció que, sens dubte, es la causa principal de la seva recuperació pel règim franquista en la configuració del nou Estat.

destinades a la difusió de les idees il·lustrades, també amb clares finalitats pedagògiques. El cas més conegut és el de les Societats Econòmiques d'Amics del País²⁵.

L'esclat de la revolució francesa va aturar tota vel·leïtat reformista als regnes peninsulars i va donar pas a un fort control de les idees revolucionàries (control de la correspondència amb el país veí, censura de llibres, prohibició de viatjar o comerciar amb França, etc.) i a l'establiment d'un cordó sanitari al llarg de la frontera pirenaica en 1791. El govern il·lustrat desapareix del mapa polític espanyol i es substitueix per la reacció dels integristes en les altes instàncies del poder que ara veuen com amb la revolució francesa es confirmen les seves prediccions de destrucció social²⁶.

Però tot i l'aïllament de França, l'interès per les noves idees de la revolució francesa no desapareixerà ni a la península ibèrica ni al Principat. Es més, aquestes traves a la comunicació de les noves idees contribuirà a una polarització de les noves generacions vers el liberalisme polític. Tot i així, s'ha de dir que el restabliment de relacions amb la França del Directori també ajudaran a aquesta politització cap al liberalisme.

Els il·lustrats encara tindran temps de tornar al govern per un curt període de temps fins a la retorn de Godoy en 1801, però aquest no tindrà majors conseqüències. Pel que fa a la reacció, aquesta donarà lloc a un nou intent de reforma Universitària – el Plan Caballero de 1807 – recolzat pel sector més conservador de l'església amb la pretensió de salvaguardar l'ordre existent a la universitat, però el nou pla gairebé no va tenir temps d'entrar en vigència, doncs, l'esclat de la guerra amb França, en 1808, va impossibilitar la seva posada en marxa.

---

²⁵ La primera de totes elles va ser la Sociedad Vascongada (1765) que va servir de model per a la creació de tota una xarxa nacional, planificada i estimulada des del govern, a partir de la publicació, en 1774, del *Discurso sobre el fomento de la industria popular* del fiscal del Consell de Castella P. R. de Campomanes. Un any més tard, en 1775, Carles III va aprovar els estatuts de la Matritense que en els anys següents agruparia una elit social procedent de la noblesa, el clergat i les creixents classes burgeses i que també s'estendria per tot els regnes peninsulars. Pel que fa a Catalunya les idees il·lustrades es van desenvolupar al voltant de la barcelonina Junta de Comerç i d'esquenes a una Universitat que a més d'estar a Cervera era clarament contrària a les seves idees.

²⁶ En aquesta època es publica l'obra de Hervás y Panduro *Causas de la revolución de Francia en el año 1789 y medios de que se han valido para efectuarla los enemigos de la religion y el Estado* que tindrà una extraordinària influència en el posterior pensament absolutista fernandí que donarà forma a la famosa aliança entre el tro i l'altar durant el segle XIX.

2. El convuls segle XIX espanyol i el seu reflex a la Universitat. El retorn de la Universitat a Barcelona, de la il·lusió i l'esperança al desencís.

El formidable integrisme demostrat per la tradició reaccionària espanyola al unir la qüestió religiosa amb les crítiques polítiques no farà sinó exacerbar terriblement les lluites polítiques durant tot el segle XIX espanyol, de tal forma que la Universitat no podrà restar aliena als continus canvis de govern que sempre, i sota les respectives banderes del progrés i la reacció, provaran d'imposar a la Universitat i al conjunt del sistema educatiu la seva visió política d'Espanya, com la millor forma d'imposar les seves tesis al conjunt de la societat.

La conseqüència més directa d'aquesta confrontació entre dos blocs, en principi, antagònics, però, en realitat, ple de matisos, serà que les noves concepcions educatives lligades a la il·lustració i, més tard, al pensament polític liberal es convertiran, durant tot el segle XIX, en un camp de lluita ideològica entre absolutistes i liberals primer, entre moderats i progressistes després, i, finalment, entre liberals i conservadors.

El segle XIX espanyol que s'inicia simbòlicament amb les Corts de Cadis de 1812 obre el camí del liberalisme polític espanyol que, preocupat per les causes de la decadència nacional, connecta amb els il·lustrats en la necessitat d'acabar amb els obstacles econòmics al lliure comerç. Una preocupació econòmica que pels liberals gaditans, a diferència dels il·lustrats, anava indissolublement unida al problema polític, doncs, per a ells eren les causes polítiques del mal govern les que, en última instància, havien portat el país a la situació de decadència en que es trobava. Per tant, la reforma que propugnaràn com a solució als problemes nacionals serà eminentment, de caràcter polític.

Fruit d'aquest sentiment generalitzat entre els diputats gaditans, que feia de la qüestió política la darrera causa del fracàs de les transformacions econòmiques i educatives, la primera constitució espanyola de l'etapa contemporània – la Pepa - es proposarà com a principals objectius la formació de un nou règim polític que fos l'expressió d'una nova societat. Però per instaurar aquesta nova societat liberal i afermar els seus nous valors, novament havien de recorre a la transformació del sistema educatiu de l'antic règim, que aquest cop es plantejarà en termes d'abolició de les antigues estructures educatives dominades per l'església i de creació d'un nou sistema educatiu basat en l'extensió de

l'escola primària, obligatòria i gratuïta, al conjunt de la població²⁷; en l'establiment d'un ensenyament secundari que aprofundís en els coneixements bàsics de la primària i que, alhora, capacites a l'alumne per accedir a una universitat que, s'havia de convertir en la principal encarregada en difondre i aprofundir en les noves concepcions de la ciència i del pensament modern.

D'aquesta manera, serà en el nou context constituent de Cadis quan les idees il·lustrades sobre educació prendran, per primera vegada a Espanya, un sentit polític. La nova concepció política liberal de l'educació presentava, en un sentit modern, el progrés de la humanitat com a indissolublement lligat a la generalització de la instrucció pública, la qual es convertia en el millor vehicle per a difondre entre el poble les concepcions liberals de l'home i del món que, en última instància, legitimaven el nou règim constitucional.

El nou liberalisme polític concebia la llibertat com una conseqüència de la igualtat i, aquesta última, tan sols podia ser assequible al poble mitjançant una generalització de la cultura i la difusió del coneixement a través de l'educació pública obligatòria i gratuïta. La igualtat s'establia, doncs, en el pla de la cultura i no en l'anivellament de les riqueses, sent les capacitats individuals les que, en últim terme, establirien les desigualtats entre les persones i no, com fins aleshores, el simple fet de pertànyer a un determinat grup estamental. Dècades més endavant els pensadors socialistes comprovaran com la igualtat en l'accés a la cultura era totalment impossible sense un cert anivellament en les riqueses i proposaran, en conseqüència, un nou model de societat que també tindrà el seu reflex en l'educació i en la universitat.

Al mateix temps, els liberals estaven convençuts que, tan sols, un ciutadà lliure i instruït seria capaç de consolidar el naixent règim constitucional. En aquest sentit, la instrucció es concebuda pels liberals com un instrument de reforma social i de prosperitat de la nació, però també com un vehicle essencial de pedagogia democràtica. Aquesta concepció serà progressivament, abandonada pel liberalisme polític al llarg del segle XIX. En el seu lloc, les successives corrents ideològiques que es col·locaran a l'esquerra del liberalisme polític al llarg del segle XIX i XX (republicanisme, socialisme, anarquisme, etc.) assumiran la causa de la llibertat educativa com una de les seves principals banderes polítiques.

Vist, doncs, el canvi de perspectiva liberal no ens hauria d'estranyar que la Constitució de Cadis de 1812 proclamés, en el seu títol IX, la obligatorietat d'establir escoles de primeres lletres en tots els pobles d'Espanya, així com, la urgència de crear un pla uniforme

---

²⁷ S'ha estimat que l'índex d'analfabetisme del poble espanyol en 1803 era del 94 o el 95 %, es a dir que tan sols uns sis-cents mil habitants de la metròpoli sabien llegir i escriure. Extret de Manuel de Puelles Benítez *Educación e ideología...*

d'ensenyances per a tot el regne, controlat per un òrgan d'inspecció estatal de l'ensenyament públic.

Un cop promulgat per la Constitució de 1812 el dret a l'educació de tots els ciutadans, els diputats liberals encetaran l'elaboració d'una llei general d'instrucció pública que, tot i que no va poder posar-se en pràctica per la restauració de l'absolutisme fernandí (1814-1820), donarà lloc a l'Informe Quintana de 1814 que, posteriorment, seria convertit en norma legal durant el trienni revolucionari²⁸.

Però el somni liberal en matèria educativa que havia de crear als nous ciutadans espanyols fidels a la constitució no tindrà temps de posar-se en pràctica a conseqüència de la restauració absolutista (1814-1820) que declararà nul·la la Constitució de Cadis i que retornarà al pla educatiu instaurat per la monarquia de Carles III en 1771.

El retorn a l'antic règim, com si res no hagués succeït, va suposar que l'església recuperés el seu control total sobre l'educació com a premi al extraordinari recolzament ideològic a la causa absolutista. Evidentment i pel que respecta a la Universitat, la primera mesura va consistir en deixar sense efecte les aportacions constitucionals i del Pla Quintana i retornar, primer, a la visió integrista del Pla Caballero de 1807 i, posteriorment, al pla de 1771 que, si durant el regnat de Carles III havia suposat un important avenç, en aquell moment s'havia convertit, clarament, en un anacronisme.

Per a la Universitat, la conseqüència d'aquest retorn al passat va ser el restabliment dels Col·legis Majors; el reforçament del control eclesiàstic a les Universitats, ara considerades focus de propagació de les idees liberals; la formació d'expedients de purificació als membres del col·lectiu universitari sospitosos de propagar idees subversives; i un llarg etc. de mesures repressores.

Per descomptat, la Universitat de Cervera no va restar al marge d'aquestes disputes ideològiques i canvis de govern i es va alinear en tot moment, amb l'absolutisme més dur i intransigent. Fet que va comportar la seva supressió en 1821, juntament amb la Universitat d'Alcalà d'Henares, un any després de que les forces del Trienni Liberal (1820-1823) assumissin el poder a Madrid. Tot i que la mesura seria momentània, com tindrem ocasió de comprovar.

Mentrestant, Barcelona es decantava per la causa liberal i continuava lluitant per recuperar la seva universitat que seria restablerta momentàniament i després de molts esforços, durant el citat Trienni Liberal. Malgrat tot, tan sols s'arribaria a impartir un curs

---

²⁸ El Informe Quintana estableix, primer, que l'ensenyament ha de ser universal i extensible a tots els ciutadans, segon, que el pla d'ensenyament públic ha de ser uniforme en tots els estudis - tant en els llibres de

acadèmic (1822-1823), ja que el posterior retorn de la monarquia absoluta restabliria, durant 1823, els drets de la Universitat de Cervera i faria inviable el restabliment de la Universitat a Barcelona.

Com hem vist, doncs, el nou període constitucional que s'obre amb el pronunciament de Riego (1820) i que posa fi, momentàniament, a la restauració absolutista, obre un nou període polític en que es definiran les principals tendències que marcaran l'evolució política espanyola del segle XIX i amb elles les diferents concepcions educatives i, per tant, universitàries en pugna. D'una banda estaran els absolutistes, que acabaran per escindir-se en diferents branques reialistes que es disputaran el tro al llarg del segle i, d'un altre, els liberals que a aquestes alçades ja es troben dividits entre una via moderada i una radical.

Les noves Corts liberals de 1820 van ratificar gran part del projecte de reforma del Pla Quintana de 1814 i van dotar al país de la primera estructura educativa moderna. Tot i així, a la nova cambra parlamentària existien tres concepcions educatives enfrontades. D'una banda, estaven els liberals radicals partidaris a ultrança d'una nacionalització total de l'educació, d'un altre, el bàndol absolutista que defensava els interessos de l'església i proposava una llibertat absoluta en la creació dels centres d'ensenyança com la millor via per a que l'església mantingués els seus propis centres educatius²⁹ i, finalment, els liberals moderats que van imposar la seva visió d'una llibertat educativa subjecte a una sèrie de limitacions imposades per l'Estat, donant peu al naixement d'una tendència al pacte entre església i Estat que, en matèria d'ensenyament, estarà present en tota la política del moderantisme i conservadurisme espanyol durant els segle XIX i XX.

---

text com en els mètodes educatius – i, finalment, que l'educació ha de ser pública, lliure i oberta a tothom. Vegis: Manuel de Puelles Benítez *Educación e ideología...* pàg. 58-65.

²⁹ Com tindrem ocasió de comprovar en repetides ocasions, els sectors reaccionaris i conservadors que defensen els interessos eclesiàstics en matèria educativa al llarg de l'etapa contemporània acostumen a alçar la bandera de la llibertat educativa, entesa com a llibertat de l'església per a mantenir i crear els seus propis centres educatius. A principi dels anys seixanta l'Opus Dei va voler crear la seva pròpia "universitat lliure", com una institució desvinculada del poder de l'Estat – tot i que no de les seves subvencions - on poder dur a terme el seu propi programa educatiu i per tant ideològic. En realitat i com José Luís Aranguren va explicar magníficament bé en el seu article *Una vía muerta: la llamada universidad libre* (J. L. Aranguren *El futuro de la Universidad y otras polémicas* Ed. Taurus, Madrid, 1973, pàg. 15-19) quan l'Opus Dei va crear l'Estudi General de Navarra i aconsegueix que a aquest se'l doti d'un estatuts universitari, no estava més que intentant fer realitat un vell somni de l'integrisme catòlic del s. XIX. A més, el professor Aranguren veu en aquesta maniobra opusdeista una clara manipulació dels fets i del llenguatge, en tant que una "universitat lliure" i catòlica, tan sols té sentit en un Estat liberal on el conjunt de les universitats són laiques, però no en un Estat confessional com el franquista on, en tot cas, una "universitat lliure" seria aquella que es caracteritza pel seu laïcisme. *"Adviértase aquí una muestra más del tan sensible anacronismo eclesiástico que, en la época del liberalismo, se opuso frontalmente a él, considerándole como el mal sin mezcla de bien alguno, y ahora cuando, al menos en ciertos aspectos, es ya incompatible con la tendencia socializadora y con una auténtica democratización de la enseñanza, hace ademán de acogerse a él (tras interpretarlo, como hemos visto, de manera muy peculiar)"* pàg. 19.

Tot i així, la nova reglamentació liberal establí per primer cop un sistema d'ensenyament modern amb tres cicles formatius. Pel que respecta al tercer cicle, que és el que a nosaltres més ens interessa, aquest estava compost per tots els estudis que habilitaven per l'exercici d'una professió particular. Alhora, la nova legislació preveia la creació d'una Universitat Central on s'impartirien tots els estudis del tercer grau d'ensenyança i, per últim, s'instaurava l'accés a la plaça de catedràtic de universitat mitjançant un sistema d'oposició del que els seus ocupants no podien ser retirats si no era per via legal.

Però malgrat les bones intencions del text legislatiu, la realitat va ser que les mancances en el pressupost, les reticències al canvi per part de l'església i dels sectors absolutistes que dominaven a moltes Universitats i, finalment, el retorn a un règim de restauració monàrquica absolutista durant la dècada ominosa (1823-1833) van fer que el pla de reforma educativa i universitària novament quedés en l'aire i no arribés a posar-se en pràctica d'una forma plena. En aquest sentit, la Universitat de Barcelona va tornar a ser la gran perdedora, doncs, no veuria les seves aules obertes novament fins al cap d'una dècada.

Tot i així, la legislació educativa del trienni liberal, encapçalada per la tendència moderada del liberalisme espanyol, va posar les bases del model educatiu que en el futur defensaria el Partit Moderat i que, amb les modificacions pròpies de l'evolució històrica, es reincorporaran novament a la legislació espanyola mitjançant la Llei Moyano de 1857. Una llei que, com veurem, tindrà importants repercussions en la història educativa i universitària espanyola.

Mentrestant, durant la ominosa dècada la repressió desfermada pels sectors absolutistes va ser terrible, es van tancar universitats com la de Barcelona i es va reduir la publicació de la premsa mitjançant una censura molt rigorosa. A aquesta censura i neteja d'opositors va seguir l'elaboració d'un pla educatiu i universitari absolutista conegut amb el nom de Pla Calomarde que es pot sintetitzar en dos grans característiques. En primer lloc, va crear un pla d'estudis uniforme per a totes les universitats i va restablir algunes de les universitats que, com les de Cervera o Alcalà de Henares, havien estat suprimides per les reformes liberals, donada la seva identificació amb l'antic règim. En segon lloc, la reforma absolutista va mantenir la forta centralització universitària implantada pels liberals en la que el rector era la màxima autoritat universitària i el representat reial a la universitat.

Així doncs, el nou pla universitari absolutista destacava, per sobre de tot, per haver heretat el centralisme i la uniformització educativa i universitària implantada pels liberals que ara, en sentit contrari i aplicada en favor dels ideals absolutistes, establí una rígida i

exhaustiva homogeneïtzació que afectava els llibres de text de les diferents carreres, els mètodes d'ensenyament i la duració dels cursos.

En un mateix sentit i pel que fa al sistema d'oposicions a càtedres, aquests restarà tal com les reformes liberals l'havien fixat, tot i que ara les places seran desproveïdes dels seus components liberals i passaran a estar fortament controlades pels absolutistes. En definitiva, el pla revelava el caràcter bel·ligerant de l'Estat en matèria d'educació i atorgava a la església la instauració a la universitat d'un tribunal de censura i correcció encarregat de velar per l'acatament entre professors i alumnes de la moral i els preceptes de la religió catòlica. Quedava clar que per als absolutistes la religió es presentava com una clara salvaguarda del sistema polític i social de l'antic règim i com la millor manera d'extirpar tot pensament liberal de les universitats. De totes maneres, cal remarcar com els sectors absolutistes van fer seves les tendències educatives liberals de la centralització i la uniformitat de l'ensenyament, com dues formes vàlides per a imposar el seu programa polític reaccionari i conservador, unes pràctiques que tampoc seran alienes a la política educativa del feixisme espanyol del segle XX que durant el règim franquista farà seves aquesta barreja entre "tradició" i innovació.

Novament, el panorama nacional es va veure immers en un canvi polític durant la regència de Maria Cristina (1833-1843) que per a afirmar el seus drets dinàstics davant el pretendent carlista va haver d'aliar-se amb els sectors més moderats del liberalisme espanyol. D'aquesta forma els carlistes, eterns pretendents al tro, van convertir-se en el principal moviment polític de defensa de les antigues tradicions i furs des d'una posició plenament absolutista i antiliberal que combregava perfectament amb els ideals defensats per l'església i que a molts indrets d'Espanya es convertiria en un autèntic moviment social d'oposició al nou món capitalista i urbà que la revolució industrial estava introduint lentament a Espanya. En un sentit contrari, aquests anys (1834-35) són també protagonistes dels primers descontentaments anticlericals del poble a molts indrets peninsulars.

Aquest context polític dominat per la primera guerra carlista (1833-1840) va tenir una gran influència sobre la única universitat catalana del moment donat que a Cervera les forces del carlisme tenien una presència destacada i els continus enfrontaments d'aquests amb les forces liberals dificultava, tremendament, que els cursos es desenvolupessin amb normalitat. Aquesta situació sumada a la continua demanda de Barcelona en pro de la

recuperació de la seva universitat, tindrà com a conseqüència la definitiva desaparició de la universitat de Cervera³⁰.

El retorn de les forces liberals al govern accelerarà les reformes de caire liberal que, com la desamortització dels bens eclesiàstics durant el ministeri Mendizábal, ajudaran a consolidar el liberalisme en el poder de l'Estat i assentaran les bases econòmiques i socials de caire capitalista al conjunt d'Espanya, convertint a la propietat privada en un dels seus basaments principals. La conseqüència més greu i directe d'aquestes mesures de tall capitalista va ser l'expulsió de les seves terres de milers de camperols que havien treballat el camp en règim d'usdefruit durant generacions i que, d'una banda, alimentaran les bases del moviment reaccionari carlista a les zones rurals i, d'un altre, suposarà l'inici de l'etern problema del camp a Espanya.

Les següents dècades seran d'alternança política al govern entre liberals moderats (1844-54) i progressistes (1837, 1840-41 i 1854-56), tot i que el canvi polític no es realitzarà mai amb normalitat i sempre anirà acompanyat de pronunciaments militars en favor o en contra de les dues forces liberals en disputa³¹. De totes maneres, s'ha de dir que les respectives concepcions sobre la sobirania nacional, que defensaven tan moderats com progressistes, s'havien tornat molt més doctrinàries i estaven molt lluny de les velles concepcions de sobirania nacional que havia sostingut el primer liberalisme. I el mateix succeïa amb l'educació. Tan moderats com progressistes trobaran la millor definició de la sobirania nacional en el sufragi censitari i en la primacia de la propietat privada per sobre de la llibertat i la igualtat que defensaven els primers liberals de Cadis. Evidentment, l'afermament d'aquests ideals polítics en el poder de l'Estat havia de tenir el seu reflex en el sistema educatiu que, novament, serà víctima de reajustaments en funció de la ideologia predominant al govern. En primer lloc, s'abandona definitivament el vell ideal liberal de l'educació universal i gratuïta en tots els seus graus, doncs, ja no es tractava d'aconseguir la igualtat en l'accés a la cultura com a millor forma d'aconseguir una igualtat real, sinó que, en la nova visió liberal de moderats i progressistes que dominava els governs, era la propietat privada la que atorgava els drets de ciutadà³².

---

³⁰ Abans, però, de la seva desaparició alguns professors carlistes i el propi rector de Cervera que, alhora era el principal cap carlista de la regió, va aconseguir traslladar les restes de la universitat primer a Solsona i, més tard, a Sant Pere de la Portella on durant dos anys (1838-1840) van crear la "Universitat carlista de Catalunya". sobre aquest tema vegeu: Ll. Ferran Toledano *La Universitat carlina a Catalunya. Solsona (1838)- Sant Pere de la Portella (1838-1840)* Valls-Cossetània, 1997.

³¹ Els liberals progressistes realitzaran la reforma de l'ensenyament secundari amb la Llei de Fernando Infante de 1838 i els moderats la de l'ensenyança secundària i terciària amb el famós Pla Pidal de 1845.

³² Entre 1843 i 1854 es consoliden el creixement de la indústria tèxtil catalana, s'impulsa la siderúrgia al país basc, es desenvolupa la mineria del carbó a Astúries, apareixen les primeres societats anònimes i el capital bancari comença a realitzar lucratiu negocis.

Es també durant aquesta època que neix i s'instaura a Espanya la concepció elitista-liberal de la Universitat, doncs, tan sols quan l'educació ha estat desproveïda del seu caràcter democràtic i revolucionari, com és aquest el cas, pot començar a ser concebuda com un instrument més de poder que, contradient la ideologia liberal en els seus orígens, tindrà com a missió adoctrinar al poble d'acord amb els fins últims del poder, oblidant, d'aquesta manera, la noble tasca d'una formació lliure de l'home i de desenvolupament de la ciència. Dues tasques que són incompatibles amb una institució universitària destinada a perpetua els sabers tradicionals i, amb ells, l'estat de coses existents.

Es també durant aquesta època quan es desmantella el que restava de la vella autonomia universitària que, fundada en la percepció de les seves pròpies rendes, serà substituïda per una centralització de tots els fons - en una caixa única incorporada als pressupostos generals de l'Estat - i de totes les decisions en matèria educativa, que acabaran de consolidar a la Universitat la concepció educativa centralista i uniformitzadora del moderantisme liberal espanyol.

Pel que fa al sector progressista del liberalisme espanyol aquest entrarà en crisi i s'escindirà pels seu ala esquerra, donant peu a la fundació del Partit Demòcrata en 1849. Hereu dels valors més purs del liberalisme primogènit, el Partit Demòcrata s'erigirà en principal defensor de la sobirania popular, fet que donarà peu a la formació, en el seu si, dels primers grups republicans i dels primers partidaris del socialisme utòpic d'influència francesa. La seva principal diferència amb el liberalisme clàssic serà la pèrdua de la concepció no intervencionista de l'Estat en la societat que tenien els vells exaltats liberals i l'inici d'una aposta política que reclama l'acció positiva de l'Estat en el sistema fiscal, en l'assistència social i, sobretot, en el cap de l'educació.

Serà també durant aquestes dècades centrals del segle, dominades per l'alternança de governs moderats i progressistes, quan apareixerà un dels problemes que marcaran gran part del debat educatiu i universitari durant el que restava de segle XIX i el proper segle XX. Es tracta de la pugna pel domini de l'ensenyança secundària entre els que estaven a favor de que l'església pogués establir els seus propis centres d'ensenyament secundaris i els que s'hi oposaven aferrissadament, considerant que aquesta era una tasca que tan sols podia correspondre a l'Estat, en el sentit, que aquest era l'únic que podia garantir que l'educació s'impartís a tots els ciutadans per igual i que fos portadora d'uns vertaders ideals democràtics. La qüestió quedarà pràcticament igualada entre detractors i partidaris de l'educació privada, el que farà que finalment acabin imposant-se les tesis que, a mig camí entre una postura i un altre, defensava el liberalisme moderat i que atorgava a

l'església la possibilitat d'establir centres privats d'educació primària i secundària, mentre que reservava per a l'Estat el dret exclusiu d'establir centres universitaris o d'educació superior i a mantenir una inspecció general de tots els centres d'ensenyança, que serà més o menys rigorosa segons la tendència pro-eclesiàstica o no del govern de torn

Per la seva banda, Barcelona recuperarà definitivament, en 1837 la seva anhelada Universitat, en detriment dels estudis universitaris de Cervera que serien definitivament tancats. De totes maneres i com ens recorda l'estudi de Jaume Roure³³, el restabliment dels Estudis Generals a Barcelona es va produir realment durant 1836 – un any abans de que fos instaurada la universitat com a tal –, fruit d'un veritable pronunciament per part del món acadèmic existent en aquells moments a la ciutat³⁴ (Junta de Comerç, Acadèmia de les Bones Lletres, Reial Acadèmia de les Ciències i antics professors de la Universitat de Barcelona de 1823) i l'Ajuntament de la Ciutat que, un any després del famós Motí de la Granja, imposaran a les noves autoritats de Madrid el restabliment dels estudis universitaris a la capital del Principat, al·legant la impossibilitat de mantenir uns estudis a una ciutat que, com Cervera, era contínuament assetjada per les tropes carlistes.

Pel que respecte a la legislació educativa que implantaren tan moderats com progressistes, durant aquest període d'alternança al poder, s'ha de dir que aquesta resultava bastant difusa i contradictòria i que no diferenciava clarament qüestions importants com la separació entre el segon i el tercer cicle de l'ensenyament o la mateixa definició d'universitat. I és que els continus canvis de govern i de política educativa entre moderats i progressistes d'aquesta època no deixaven de tenir les seves repercussions negatives la universitat.

Pel que a la ciutat comtal respecte, la restablerta Universitat de Barcelona va veure com el seu primer rector Albert Pujol (President dels Estudis General i antic Vice-Rector de la Universitat de Barcelona en el curs 1822-23) va ser destituït, juntament amb una grup de professors, durant el trienni progressista de 1840-1843. En aquest curt període de tres

---

³³ Jaume Roura *El retorn de la Universitat a Barcelona*, dins de VVAA *L'aportació de la...* pàg. 24-28.

³⁴ El fet que la ciutat de Barcelona no disposés d'una universitat va fer que sorgissin importants centres d'estudi en ciències i en lletres que venien, en certa manera, a suplir una demanda de coneixements que una capital com Barcelona requeria. En aquest sentit les Escoles de la Junta de Comerç oferien uns estudis de caire tècnic i assignatures innovadores que no tenien cabuda a les universitats com la física experimental, les ciències naturals, la taquigrafia o el idiomes moderns. Per la seva banda, la Reial Acadèmia de les Ciències ofería, tradicionalment, cursos de matemàtiques que serien ampliat en 1835-36 amb noves ensenyances d'astronomia, mecànica i mineralogia. Finalment, la Reial Acadèmia de les Bones Lletres ofería classes de literatura, història, grec, etc. En conclusió es pot afirmar, com Jaume Roure fa en la seva obra abans citada, que: *"La tasca d'ambdues acadèmies consistí a proporcionar una formació de grau mitjà posada al dia, cosa que no es donava pas a la Facultat de Filosofia de Cervera."* A més i poc a poc, Barcelona havia anat aconseguit traslladar a la ciutat alguns estudis universitaris com l'ensenyament de la cirurgia, en 1760, o els estudis de farmàcia, en 1815. Poc abans de la creació de la nova universitat barcelonina, també van ser

anys, els progressistes nomenen rector de la Universitat de Barcelona a l'antic rector del període 1822-23, Domènec Vila, que, segons ens explica Jaume Roura, va ser rebut entusiastament a la universitat i va formar un nou govern rectoral amb els seus homes de confiança. Però, sens dubte, el fet més rellevant d'aquest tres anys de govern progressista per a la Universitat de Barcelona va ser el decret del regent Baldomero Espartero que, en 1842, establia definitivament la Universitat a la ciutat de Barcelona. Va ser l'any, en que el darrer claustre universitari es reuní a Cervera l'1 de setembre de 1842. Malgrat tot, la finalment restablerta, amb plens drets, Universitat de Barcelona no escaparia als incidents propiciats pels continus canvi de govern en favor de moderats i progressistes i durant el retorn del moderats al govern, en 1843, aquests van retornar les càtedres als professors destituïts pels progressistes en 1840 i van destituir al rector i al nou professorat nomenat pels progressistes.

En aquesta tònica política l'agitació i la confusió perduraren fins a la reforma moderada de l'ensenyament de 1845, coneguda amb el nom de Pla Pidal. Una reforma que va ser aprovada per decret a fi d'evitar els interminables debats que desfermava un tema que, com l'educatiu, estava en el centre dels debats ideològics i doctrinals de l'Estat.

La característica més important de la reforma del Pla Pidal era que esborrava definitivament l'antiga estructura universitària característica de l'antic règim i donava pas a la primera estructuració moderna de la universitat a Espanya. La nova regularització de l'ensenyança superior i universitària es caracteritzava, en primer lloc, per l'afirmació dels principis d'uniformitat i centralització que pretenien homogenitzar l'educació i que ja hem vist abans que eren patrimoni tant de liberals com d'absolutistes, tot i que en cada cas amb les seves pròpies característiques. I en segon lloc, la llei es destacava per acabar amb qualsevol resta d'autonomia universitària que tingués el seu origen en l'antic règim.

“... bajo el principio de la uniformidad, se establece minuciosamente el plan de estudios para las Facultades de Teología, Jurisprudencia, Medicina y Farmacia; se regula la colación de grados académicos; se determina la duración del curso, de los exámenes y el método de enseñanza. La centralización llega ahora a sus últimas consecuencias. El rector es nombrado directamente por el rey... Es decir, el rector es ya estrictamente el representante del poder central en la Universidad. Al frente de cada Facultad habrá un decano, nombrado por el rey a propuesta del rector. Cada Facultad tendrá su claustro de profesores y cada Universidad un

---

traslladats a la ciutat comtal, en 1835, les ensenyances de Dret, donat que en plena guerra carlista, la plaça de Cervera s'havia convertit en un lloc molt insegur per a les forces liberals del país.

*claustro general. Existirá un secretario general de la Universidad, a las ordenes del rector, y un secretario de Facultad*³⁵.”

Pel que respecte al debat sobre l'ensenyament privat que havia marcat l'evolució de l'educació secundària, el Pla Pidal restringirà de forma pràcticament definitiva, l'ensenyament privat a la secundària, deixant l'ensenyament superior únicament en mans de l'Estat. Per aquest i d'altres motius, el Pla Pidal serà objecte d'aferrissades crítiques des dels sectors més conservadors i clericals de la societat espanyola³⁶, que acusaven la reforma de ser una còpia de la legislació francesa, cosa que, en realitat, era veritat³⁷.

Però probablement la característica positiva més important que introduïa el Pla Pidal era la secularització definitiva de l'educació, doncs, establia les mesures necessàries per que l'ensenyament no tornés a estar, únicament, en mans de l'església, com succeïa durant l'antic règim. Tot i així, no es prohibia la creació de centres d'ensenyança primària i secundària a particulars o corporacions com l'església, tot i que s'establien uns requisits mínims per fer-ho i, en tot cas, aquests centres quedaven sotmesos a les mateixes normes que la resta i a la inspecció educativa de l'Estat.

*“... la verdad es que la educación, lejos ya de las concepciones democráticas de la primera época, se ha convertido en un instrumento de poder. Pero, entiéndase bien, es un instrumento de poder no solo para los liberales, también para la iglesia... Se asomaba, pues, en el horizonte la batalla entre el Estado y la Iglesia por el dominio de la educación*³⁸.”

Però tot i les intencions del Pla Pidal, la secularització educativa no arribarà mai a ser una realitat efectiva. Ho impedirà la signatura del Concordat de 1851 entre l'església i l'Estat espanyol. L'acord atorgava noves prerrogatives a l'església en matèria educativa, especialment en els temes que, com l'exclusivitat de l'Estat en matèria universitària, més preocupaven a l'església espanyola, que temia que la universitat pogués convertir-se en un important focus de pensament heterodox. El Concordat de 1851 proporcionarà a l'església, doncs, el dret a la inspecció de tots els centres d'ensenyança, ja siguin aquests privats o públics, universitaris o no, com la millor forma de salvaguardar que les ensenyances s'adaptessin a les doctrines i preceptes de la fe catòlica.

---

³⁵ Manuel de Puelles Benítez *Educación e ideología*... pàg. 121.

³⁶ Especialment interessants són les crítiques al respecte de Jaume Balmes, vegeu: Manuel de Puelles Benítez *Educación e ideología* ... pàg. 124-126.

³⁷ Manuel de Puelles Benítez (*Educación e ideología*... pàg. 125) afirma que *“la influencia francesa en nuestra legislación educativa, es en general bastante acusada... pero esta influencia fue un fenómeno típico de la cultura europea del siglo XIX.”*

³⁸ Manuel de Puelles Benítez *Educación e ideología*... pàg. 128.

D'aquesta manera el liberalisme moderat espanyol s'aliava amb l'església en la defensa de l'ordre, la pau i la prosperitat establerta, com la millor forma de crear un clima propici al desenvolupament capitalista espanyol. Però al mateix temps, amb aquesta aliança s'estaven assentant les bases d'una profunda divisió social en el conjunt d'Espanya entre aquells que defensaven la llibertat de consciència, i amb aquesta la llibertat de càtedra necessària per al desenvolupament de la ciència, i tots aquells que s'hi oposaven aferrissadament, en defensa d'una situació que els era propícia.

Evidentment, el reforçament de la centralització i l'homogeneïtzació dels plans d'estudi que s'inicia amb el Pla Pidal de 1845 i que culmina amb la Llei d'Instrucció Pública de 1857, més coneguda com a Llei Moyano, va afectar greument a una universitat que, com la de Barcelona, havia renascut amb grans ànsies de coneixement i renovació i que, donat el context polític general, es veia novament encotillada per un continu reordenament en clau homogeneïtzador i centralista (Pla Pidal de 1845, Reforma de Pastor Díaz de 1847, Reforma de Seijas Lozano de 1850 i Reglament d'Estudis de 1852) Tot i així, les crítiques a aquest marcat centralisme no van abundar a la Universitat barcelonina i es va imposar el criteri de figures com la del Governador Civil de la província que, en 1845, fou l'encarregat de posar en marxa el polèmic Pla Pidal. L'altre peça clau en el procés centralitzador de la Universitat de Barcelona era, evidentment, la figura Rector que, segons la nova legislació era un càrec que no podia estar ocupat per catedràtics en actiu. La conseqüència d'aquesta limitació serà que aquest càrec recaigui, en la majoria de casos, en simples funcionaris de l'administració central que es limitaven a fer complir els dictats del govern de Madrid. Aquest fet, no només va tenir conseqüències a la Universitat de Barcelona, sinó en el conjunt del sistema educatiu, ja que, com detallarem en parlar de la Llei Moyano de 1857, el Rector esdevenia el màxim responsable del Districte educatiu de Catalunya i, en aquest sentit, era l'encarregat de controlar i fer complir les noves disposicions legals del govern de torn a Madrid al conjunt de centres educatius del Principat, tan públics com privats i en els seus diferents nivells educatius.

Finalment, cal esmentar que durant aquesta època la Universitat de Barcelona va abandonar les seves provisionals i precàries instal·lacions de l'antic convent del Carme de Barcelona, on s'impartien classes des de 1838, després de que un tràgic accident esfondrés un dels seus sostres i provoqués la mort d'un alumne i varis ferits. L'infortuni va fer que les demandes de construcció d'un edifici universitari propi, en millors condicions que l'antic convent del Carme, fossin finalment ateses l'any 1853, tot i així, la primera

pedra de la nova edificació universitària no es va col·locar fins a deu anys més tard (el 22 d'octubre de 1863) i el nou edifici no va ser inaugurat fins el 11 de setembre de 1871³⁹.

En aquest continu fer i desfer de la legislació educativa espanyola entre moderats i progressistes, arribem finalment a la coneguda i influent Llei Moyano de 1857. La primera Llei general d'educació de l'Estat liberal espanyol que regulava tot el sistema educatiu de forma minuciosa i detallada i també la primera aprovada, amb cert consens, per les Corts i el Senat i no imposada per decret, com fins aleshores havia estat la norma de les reformes anteriors. La clau per entendre com va poder ser aprovada una llei d'aquestes característiques, després dels greus debats i controvèrsies que havien suscitat els projectes anteriors, es troba en la confluència de diversos factors que a l'alçada de 1857 contribuïren a crear un clima favorable a la seva aprovació. D'una banda la seva formulació com a llei de bases que, tan sols, exposa els principis bàsics que han d'inspirar el sistema educatiu en el seu conjunt i que deixa en mans del govern corresponent l'aplicació i promulgació, per decret legislatiu, del seu desenvolupament hi va jugar, sens dubte, un paper important. Però per sobre d'això, el consens va ser possible gràcies a que els partits liberals majoritaris (moderats i progressistes) havien arribat al convenciment de que era precís acabar amb la reforma educativa continuada que havien portat a terme els anteriors governs dels seus partits. A més, a aquestes alçades de segle les diferències ideològiques entre moderats i progressistes s'havien dissolt, de tal manera, que existia un cert consens sobre les línies fonamentals que havien de regir el sistema educatiu. Es a dir, la Llei Moyano no era una llei innovadora, sinó que es limitava a recollir les experiències del sistema vigent, que amb continus canvis, havia vingut operant en els darrers 40 anys, per dotar-les d'un cos legal i estable⁴⁰.

Pel que respecte a l'ensenyament superior la llei distingeix entre les ensenyances impartides a les Facultats Universitàries, que en aquell moment eren: Filosofia i Lletres, Ciències Exactes, Física i Naturals, Farmàcia, Medicina, Dret i Teologia; la resta

---

³⁹ Una història arquitectònica de la Universitat de Barcelona es pot consultar a: Josep Termes; Alexandre Cirici Pellicer i Santiago Alcolea *La Universidad de Barcelona. Estudio Histórico Artístico* Universitat de Barcelona, 1971.

⁴⁰ Manuel de Puelles Benítez (*Educación e ideología...* pàg. 143) la descriu de la següent manera: "*La Ley Moyano se iba a limitar a recoger las experiencias existentes. No era, pues, una ley innovadora, sino una ley que venía a satisfacer los deseos de estabilidad – no más reformas incasantes – y a consagrar un sistema ya existente*" Per la seva banda i en la mateixa línia, Jaume Roura (*El retorn de la Universitat a Barcelona*, dins de VVAA *L'aportació de la...* pàg. 28) diu això: "*La Llei Moyano de 1857 representa el reconeixement i la consolidació de l'estat de coses existent ... L'esperit de l'esmentada Llei era, però, el mateix que inspirà el Pla Pidal i consistia, en gran part, en el monopoli absolut de l'ensenyament universitari a mans de l'Estat.*" Un altre obra on es poden consultar les aportacions d'aquesta Llei així com l'evolució de la legislació liberal en matèria universitària al llarg del segle XIX és: Josep Maria Pons i Altés *Les universitats espanyoles al segle XIX: la implantació de les reformes liberals* dins de Joan J. Busqueta i Juan Pemán (Coord.) *Les universitats de...* pàg. 381-399.

d'Ensenyances Superiors, com: Enginyer de Camins, Canals i Ports, Enginyers de Mines, Enginyer de Muntanya, Enginyer Agrònom, Enginyer Industrial, Belles Arts, Diplomàtica i Notaria i, finalment, les Ensenyances Professionals que consistien en: Veterinària, Professors Mercantils, Nàutica, Mestre d'Obres, Aparelladors i Mestres de Primeres Ensenyances.

Les Universitats existents continuaven sent deu: la Universitat Central de Madrid, on s'impartien totes les ensenyances i l'única amb capacitat per atorgar el grau de doctor, i nou universitats de districte - entre les quals estava la de Barcelona - totes elles sostingudes a càrrec dels pressupostos generals de l'Estat⁴¹.

Aquesta nova estructuració posava fi a la antiga universitat pontifícia i establia el model d'universitat liberal espanyola que, pràcticament i amb els consegüents canvis, ha subsistit fins als nostres dies.

Al davant de cada un dels deu Districtes universitaris es nomenava a un rector que representava la doble funció de ser la màxima autoritat en la universitat corresponent i el cap superior de tots els establiments d'instrucció pública del seu districte. El càrrec de rector era atorgat pel rei entre personalitats rellevants de la política, l'església o l'ensenyament. Per la seva banda, el càrrec de secretari era de nomenament governamental i sobre la seva figura requeria la gestió administrativa de la universitat corresponent. Al mateix temps, cada districte universitari disposava d'un Consell Universitari compost pel rector, els degans de Facultat, els directors d'Escoles Superiors, els directors d'Escoles Professionals i els directors d'Institut, amb la missió d'assessorar al rector en els assumptes educatius més importants.

Pel que fa a les Facultats Universitàries, al davant de cadascuna hi haurà un degà nomenat pel govern d'entre els catedràtics de la mateixa a proposta del rector i, igualment, a cada Escola superior o Professional s'imposarà la figura d'un director que, a l'igual que el degà de Facultat, també era de nominació governamental i estava subordinat al rector del Districte universitari,.

---

⁴¹ "Però això a l'Estat no li comportà cap despesa addicional sinó que les universitats aportaren gairebé tots els recursos necessaris gràcies a l'augment de les taxes acadèmiques (matricules d'assignatures, exàmens i graus), i aquests recursos foren redistribuïts per una Administració central que evità possibles augments de costos: és a dir, l'ensenyament superior va passar a ser costejat principalment pel estudiants." Cita de Josep Maria Pons i Altés *Les Universitats espanyoles ...* dins de Joan J. Busqueta i Juan Pemán (Coord.) *Les universitats de...* pàg. 389. Alhora, el mateix argument sobre el nou finançament universitari liberal es pot trobar a M. Peset i J. L. Peset *La Universidad española...* pàg. 745-751.

A més d'aquests càrrecs i com a òrgans de govern i consulta, la Llei Moyano regularà l'existència dels Claustres ordinaris i extraordinaris a cada universitat, així com de les Junes de Professors a cada Facultat Universitària o Escola Superior⁴².

Pel que respecte als ensenyants, la llei consagrarà al professorat com a funcionari de l'Estat que es nomenat per aquest últim en un sistema establert d'oposicions. En l'àmbit universitari s'establien un requisits mínim d'edat i titulacions per obtenir la plaça de catedràtic, que quedava dividida en dos escalafons: supernumerari i numerari, que alhora es subdividia en tres categories cadascuna: d'entrada, d'ascens i de terme.

Com Manuel de Puelles Benítez afirma “ *la ley sufrió la erosión de los reglamentos, pero el edificio central de la enseñanza ha permanecido casi hasta nuestros días – fins a la Llei General d'Educació de 1970 -. La consagración de tres niveles educativos, la gratuidad de la instrucción primaria, la ordenación del profesorado, el régimen y gobierno de los centros, la existencia dual de dos sistemas de enseñanza, todo ello, en fin, con las variaciones propias de la agitada política española, permaneció durante largos años*⁴³”.

Pel que respecte a les competències educatives aquestes passaran, definitivament, a dependre del Ministeri de Foment, després d'anys de canvis continuats entre aquest i el Ministeri de Gràcia i Justícia, aquest últim molt més procliu a les prerrogatives eclesiàstiques. Haurem d'esperar a l'any 1900 per que, finalment, es creï un ministeri exclusiu per a temes educatius que sota la denominació de Ministeri d'Instrucció Pública, però amb diferents canvis de nom (Ministerio de Educación Nacional, Ministeri d'Educació Cultura i Esports), ha perdurat fins als nostres dies.

Per últim, cal subratllar que la Llei Moyano deixava una porta oberta per al futur conflicte entre l'església i els sectors més progressistes del país, especialment en el món universitari. Ens referim a que mantenia el dret a la inspecció eclesiàstica en tots els centres d'ensenyança (article 153) i en tots els nivells educatius, fet que comportarà greus conflictes universitaris amb els primers professors krausistes⁴⁴, demòcrates i republicans

---

⁴² Aquesta organització estratificada i altament jerarquitzada de la universitat i dels màxims responsables educatius de cada Districte, pròpia del liberalisme més centralista i autoritari – res escapa a l'autoritat del ministre, ni tan sols el nomenament de professors -, es mantindrà inamovible amb el pas dels anys i inclòs serà respectada pel franquisme en la seva Llei d'Ordenació Universitària de 1943, que trobarà en la seva rigidesa i jerarquització els elements fonamentals per a mantenir un fort control del sistema educatiu i universitari i evitar així, qualsevol vell tat d'autonomia o democràcia universitària. Tot i així, no estem dient que el franquisme mantingui una política educativa de caire liberal, sinó que com la resta de feixismes va aprofitar les disposicions legals anteriors que per tradició més s'apropaven al seu ideari i eren capaces de garantir el seu nou programa educatiu, això si modelant-les al seu gust allà on convingués.

⁴³ Manuel de Puelles Benítez *Educación e ideología...* pàg. 152. L'apunt entre guions es nostre.

⁴⁴ La influència del Krausisme espanyol en el món universitari i, en general, en la història de l'educació al nostre país és més que notable. Per a profunditzar en aquests temes, vegis: Elías Díaz *La filosofía social del Krausismo español* Madrid, Edicusa, 1973; Eloy Terron *Sociedad e ideología en los orígenes de la España contemporánea* Madrid, Península, 1969; Adolfo Posada *Breve historia del Krausismo español* Oviedo,

que des de la dècada de 1860⁴⁵ començaven a fer la seva aparició a la universitat espanyola.

Per la seva banda, la Universitat de Barcelona viurà aquesta vintena d'anys, que van de la seva fundació (1837) a l'aplicació de la Llei Moyano de 1857, amb una manifesta pobresa de mitjans, a la que calia sumar la falta d'un edifici universitari propi, que com hem vist encara trigaria uns anys en estar enllestit. L'únic pressupost amb que comptava la Universitat de Barcelona era el que li enviava anualment el govern central des de Madrid i aquest era, en 1852, tres vegades inferior al de la Universitat Central de Madrid. Aquesta discriminació econòmica unida a l'exclusivitat de la Universitat Central madrilenya alhora d'impartir determinades carreres tècniques i d'atorgar els graus acadèmics superiors a la llicenciatura i el grau de doctor provocaria, inevitablement, una decapitació acadèmica de la Universitat de Barcelona. La conseqüència d'aquesta trista i empobrida realitat universitària barcelonina serà que pel curs 1852-1853 no es matricuessin més de 900 alumnes, repartits de la forma següent: tres-cents cinquanta a Dret, tres-cents a Medicina, cent trenta a Farmàcia i quaranta a Filosofia⁴⁶. La veritat era que la situació de l'ensenyament superior a la ciutat comtal havia empitjorat amb la instauració de la Universitat, si tenim en compte que aquesta va passar a estar fortament controlada per un centralisme altament burocràtic que exercia un fort control sobre les qüestions pedagògiques i impedia l'assumpció d'iniciatives renovadores en el camp de la ciència i de les idees, mentre que els vells centres com la Reial Acadèmia de les Bones Lletres i les Ciències o les escoles de la Junta de Comerç que impartien l'ensenyament superior a Barcelona abans de la nova creació o refundació de la Universitat, i en la que elles mateixes hi van participar, no estaven sotmeses al centralisme burocràtic que ofegava a la Universitat, la qual cosa els havia permès tenir un important paper renovador en el camp de la ciència i, alhora, mantenir-se obertes a les idees il·lustrades i liberals amb un

---

Universidad de Oviedo, 1981 i Juan López Morillas *Racionalismo y pragmatismo: el pensamiento de Francisco Giner de los Rios* Madrid, Alianza, 1988 i *El krausismo español. Perfil de una aventura intelectual* Mèxic, FCE, 1980. Referint-se a la filosofia krausista i en paraules de Manuel de Puelles Benítez (*Educación e ideología...* pàg. 168) "lo que fructificó en el pensamiento español fue su libre actitud ante la búsqueda de la verdad, el sentido liberal de la tolerancia como base de la convivencia, su apertura al pensamiento europeo, su decidido afán por la libertad de la ciencia, su fe en la ética y, en consecuencia, en la regeneración del hombre a través de la educación. Finalmente, el krausismo, por su rigor moral, capitalizó en su favor lo que hoy llamaríamos un movimiento de contestación".

⁴⁵ En 1860 es publica l'obra de Sanz del Rio *Ideal de la humanidad para la vida*, que introdueix el pensament krausista al nostre país i que cinc anys després seria inclòs per l'església entre els llibres prohibits a l'ensenyament. L'ofensiva de l'església vaticana contra el liberalisme es trobava en aquells moments en el seu punt àlgid, així ho demostren la publicació en 1964 de la encíclica de Pio IX *Quanta Cura* i del famós *Syllabus*, on l'església exposava una llista de totes les doctrines que considerava errònies.

⁴⁶ A Jaume Roura *El retorn de la Universitat a Barcelona (1837-1857)* VVAA *L'aportació de la...* pàg. 26, es pot trobar un anàlisi de com aquesta manca de recursos i prerrogatives educatives va contribuir a mantenir

programa d'estudis coherent amb l'evolució de les idees a la societat. Una característica de la que serà desposseïda la Universitat de Barcelona, tot i que com hem vist era hereva directe d'aquestes altres institucions educatives de la ciutat. Jordi Monés i Pujol Busquets que han estudiat aquest període d'afermament de la Universitat de Barcelona descriuen molt gràficament aquesta situació quan afirmen:

“Malgrat les diferències qualitatives entre les universitats de Barcelona i Cervera, el centre barceloní no respongué en cap moment a les necessitats d'una classe social en franca expansió econòmica, fet que s'agreujarà durant la Restauració. La universitat de Barcelona no es podia comparar a les grans universitats europees i ni tan sols a la universitat de Madrid, nineta dels ulls dels governants.

En aquella universitat es feia “ ... cultura catalana en castellà ... la filosofia, el dret, la història, la medicina que feien els homes de la Universitat de Barcelona en castellà no produïren cap avenç sensible a la ciència espanyola ...” però entroncaven amb una realitat cultural anterior i sobretot coadjuvaven a la florida intel·lectual del segle XX⁴⁷”

Així doncs i tal com hem dit abans, la Llei Moyano deixava una porta oberta al futur conflicte entre universitat i Estat i aquest no va trigar a presentar-se. La primera “qüestió universitària”, nom amb que s'ha vingut a denominar historiogràficament a les disputes en torn a la llibertat de càtedra, van tenir lloc entre els anys 1964 i 1968. Durant aquells anys, els governs moderats i els seus respectius ministres de Foment (Alcalà Galiano i Manuel Orovio) van voler fer efectiu l'article 170 de la Llei Moyano que obligava al professorat universitari a mantenir-se fidel a les prerrogatives i dogmes de la fe catòlica, a la monarquia i a la obediència a la constitució, i que personatges com Emilio Castelar posaven constantment en dubte des de la seva càtedra o des d'articles al diari *La democràcia*.

La lamentable obertura d'un expedient disciplinari a Emilio Castelar per expressar les seves opinions polítiques contràries a la monarquia i la negativa del rector del seu districte universitari a fer efectiva la conseqüent sanció ministerial van originar la primera protesta

---

uns estudis universitaris més aviat mediocres, tot i les comptades excepcions. Així com un anàlisi de la incidència que les reformes endegades pel Pla Pidal i la Llei Moyano van tenir a la Universitat de Barcelona.

⁴⁷ Jordi Monés i Pujol Busquets *De la il·lusió al desencís universitari (1857-1900)* dins de VVAA *L'aportació de la...* pàg. 31. Les cometes de la cita no són nostres, pertanyen a un altre cita d'aquests autors, corresponent a l'obra de Pere Coromines *La lluita per la Universitat* Associació Professional d'Estudiants de Dret. Conferències sobre la Universitat de Barcelona, Barcelona, Impremta Altés, 1935, pàg. 121.

important d'estudiants universitaris contra un govern liberal, coneguda amb el nom de la Noche de San Daniel⁴⁸.

Aquest mateix any 1865 i en solidaritat amb els esdeveniments madrilenys que acaben de comentar, els estudiants de la Universitat de Barcelona es van manifestar a favor dels seus companys de Madrid. Unes mobilitzacions que van continuar amb l'obertura del procés revolucionari al 1868.

Tot i així i exceptuant aquests anys de revifament polític, es pot afirmar que amb el triomf definitiu del credo liberal i la desaparició de la universitat de l'antic règim, havia fet la seva aparició a la Universitat de Barcelona el prototípic estudiant burgès. Que segons la descripció de Jordi Monés i Pujol Busquets *"era, segons sembla, assenyat, pragmàtic, conservador i, salvant les excepcions que confirmen la regla, sense massa inquietuds intel·lectuals i científiques"*⁴⁹.

Però tornem a la batalla per la llibertat de càtedra que no es va extingir amb aquests greus incidents, sinó que va portar al ministre Manuel Orovio a decretar la prohibició expressa de que el professorat pertanyés a algun partit polític i a separar de les seves càtedres a tots aquells professors que en les seves classes exposessin doctrines contràries a la fe catòlica, a l'Estat o a la monarquia. La contraofensiva governamental no es va aturar aquí i va organitzar una ampla mostra d'adhesió a la corona en el Districte universitari de Madrid en que obligava a participar en l'acte al conjunt d'autoritats educatives i al professorat. Els professors krausistes es van negar al·legant que aquest homenatge no deixava de ser una mostra de participació de la universitat en els afers polítics del país, tal i com el decret del propi Orovio havia prohibit. Tot i així, molts d'aquests professors krausistes van ser expulsats de les seves càtedres davant la seva negativa a participar en la mostra d'adhesió a la monarquia. Entre ells Giner de los Ríos, Fernando de Castro, Nicolás Salmerón o el català Josep Maranges.

Tot semblava indicar que els neocatòlics havien vençut la batalla universitària contra els krausistes i la llibertat de pensament a la universitat, però quan en setembre de l'any 1868 tingui lloc la "Gloriosa" Revolució de Setembre i s'iniciï el denominat sexenni revolucionari, les pensadors krausistes seran restituits a les seves càtedres i les seves idees viuran el seu màxim apogeu oficial.

En aquest nou context, la derogació de la legislació educativa moderada van seguir el decret de 21 d'octubre de 1868 que proclamava l'absoluta llibertat d'ensenyança i

---

⁴⁸ Sobre aquesta protesta es pot consultar: Paloma Rupérez *La cuestión universitaria y la noche de San Daniel* Pròleg de Manuel Tuñón de Lara. Ed. Cuadernos Para el Diálogo , 1975.

atorgava al professorat la consideració de treballador al qual no se li pot negar el dret al treball⁵⁰.

A més de la reforma universitària, la revolució democràtica del sexenni també va provocar la remodelació de l'ensenyament secundari que va ser concebut, pel nou govern del sexenni, en la seva doble vessant de preparatori per als estudis superiors i com a creador d'una classe mitjana il·lustrada que es convertiria en el sostenidor principal el nou règim democràtic.

Però, sens dubte, els canvis més importants introduïts per la revolució van ser els implantats al món universitari com ara: la llibertat de càtedra; l'extensió de l'autorització a atorgar el títol de Doctor a totes les universitats, un privilegi que fins aleshores tan sols gaudia la Universitat Central de Madrid; la supressió de les Facultats de Teologia i la prohibició de crear universitats lliures no estatals que, bàsicament, anava dirigida a l'església que, durant aquest període, es planteja la possibilitat de crear les seves pròpies "universitats lliures" catòliques on poder mantenir aïllat els seus dogmes de la vida i la ciència modernes.

Tampoc podem passar per alt la influència que Giner de los Ríos va tenir en la confecció dels decrets educatius de la Primera República espanyola (2 i 3 de juny de 1873) Uns decrets que enllaçaven amb el primogènit pensament liberal de les Corts de Cadis que considerava l'extensió de l'educació com el millor camí per a forma ciutadans lliures i iguals i que veia en la ignorància la principal font de la tirania i del fanatisme. Aquestes influències expliquen, en part, que la primera intenció dels governs republicans d'aquells anys fos la reestructuració dels estudis superior, començant per la Facultat de Filosofia i Lletres i la de Ciències Exactes, Física i Naturals que devien convertir-se en les noves forjadores de la classe dirigent republicana.

Durant aquest escassos sis anys, la vida universitària va despertar de la seva letargia tan a Barcelona com a Madrid i a les altres ciutats universitàries espanyoles. El cos professoral s'obri a nous horitzons, especialment aquells d'influència krausista. Al capdavant de la Universitat de Barcelona va ser nomenat un nou Rector, Antoni Bergnes de las Casas, hel·lenista reconegut i molt connectat amb el món editorial barceloní i la cultura catalana del moment - sens dubte, una de les grans deficiències de la Universitat

---

⁴⁹ Jordi Monés i Pujol Busquets *De la il·lusió al desencís universitari (1857-1900)* dins de VVAA *L'aportació de la...* pàg. 34.

⁵⁰ Segons Manuel de Puelles Benítez (*Educación e ideología...* pàg. 174-175) que n'ha estudiat el text aquest decret i, més exactament el seu preàmbul, aquest representa "*la más clara exposición del ideario progresista en lo concerniente a la libertad de enseñanza.*" Sembla, que també esta patent certa influència del socialisme i de l'obrerisme en aquesta consideració del professor i, en definitiva, del treball intel·lectual com un treballador més.

de Barcelona en aquells moments. Tornem, novament, a veure quina es la opinió de Jordi Monés i Pujol Busquets respecte a la vida de la Universitat de Barcelona durant aquest agitat període del sexenni revolucionari:

“Hom arraconarà en certa manera, el llibre de text i el programa, fixats fins aleshores pel Consell d’Instrucció Pública, i els sistemes rutinaris, donant pas a una major llibertat metodològica i programàtica. D’acord amb l’esperit del temps, hom intentarà mantenir la neutralitat política i religiosa de la universitat. Es nota també una tendència vers l’autonomia que s’havia de desenvolupar per mitjà dels Consells Universitaris, però mancà temps perquè pogués fer-se una feina efectiva .... La República de 1873 accentuà els principis esmentats, intentant de matisar algunes qüestions. Es féu un assaig de rectorat electiu i es permeté l’acumulació de càtedres. En general, s’elaboraren molts projectes però, a la realitat, ben pocs es portaren a terme. Tot i que no està massa ben estudiada la vida de la Universitat de Barcelona durant aquests anys, s’evidencia una preocupació per vincular el món de l’ensenyament amb les necessitats culturals de la societat catalana, fet que es palesa en l’ensenyament tècnic i en la participació dels organismes públics catalans en la vida universitària⁵¹.”

Tot i les bones intencions d’aquests intents de reforma⁵², s’ha de dir que la majoria d’elles no tindran continuïtat degut a un nou canvi de govern (Cop d’Estat de Pavía i nou govern provisional de 1873) Com molt bé diu M. de Puelles Benitez:

“Será preciso esperar a 1931 para que las tendencias progresistas puedan de nuevo presentar un proyecto coherente de transformación global de la educación. Sin embargo, los grandes principios y los grandes temas del sexenio revolucionario estarán presentes, de un modo o de otro, durante los cincuenta años que constituyen la Restauración⁵³.”

En aquest sentit i tot i les restriccions en matèria de llibertat educativa que imposarà tant el nou govern provisional com els diferents governs de la Restauració, el principi de llibertat d’ensenyança es mantindrà com una de les conquestes més duradores de la Constitució de 1869 que els governs de la Restauració hauran d’assumir, tot i que no sense recança.

---

⁵¹ Jordi Monés i Pujol Busquets *De la il·lusió al desencís universitari (1857-1900)* dins de VVAA *L’aportació de la...* pàg. 31-32.

⁵² Durant el curt període republicà, el projecte de reforma universitària més important va ser el preparat pel ministre Chao (13 d’agost 1873). Un projecte que va aixecar moltes crítiques, també a Barcelona, pel fet que no acabava amb l’etern centralisme educatiu i universitari en favor de Madrid. De totes maneres, el projecte no va acabar de convertir-se mai en llei.

⁵³ Manuel de Puelles Benítez *Educación e ideología...* pàg. 183.

Malgrat les concessions canovistes a dreta i esquerra per fer viable el nou règim, va ser inevitable que amb el retorn de la Restauració monàrquica i dels neocatòlics d'Orovio al capdavant del Ministeri de Foment, no es tornés a reproduir la qüestió universitària, doncs, la condició principal que va posar l'església per a recolzar el nou règim va ser que, a canvi, se l'hi atorgués el control total de l'educació. I així va ser.

La nova legislació educativa restauracionista d'Orovio (real decret de 26 de febrer de 1875) va suprimir el decret del 21 d'octubre de 1868 on s'establia l'absoluta llibertat educativa i de càtedra i va tornar a validar les prerrogatives de la Llei Moyano a aquest respecte. A més, preveient una forta oposició, el ministre va enviar una circular a tots els rectors de Districte en la qual els recordava que, a partir de llavors, en els centres d'ensenyança no es tolerarien ni les doctrines contraries a la moral i la fe catòlica, ni les que atemptessin contra la legitimitat monàrquica i recordava la necessitat de que el professorat s'atengués, de forma estricta, al programa establert pel ministeri en cada assignatura, restablint així la disciplina i l'ordre acadèmics, que considerava que s'havien perdut durant el sexenni anterior⁵⁴.

Com no podia ser d'un altre manera, les reaccions del professorat universitari no es van fer esperar. Les protestes es van iniciar a la Universitat de Santiago de Compostela on dos professors que havien estat deixebles de Giner de los Ríos van enviar una carta de protesta al seu rector, que va respondre amb la suspensió dels dos professors (Calderón y González de Linares) Ràpidament, la qüestió es va traslladar a Madrid on malgrat les discussions en diferents claustres de Facultat, com el de Dret, no es va arribar a formular una protesta conjunta sobre les sancions. Si es van succeir, en canvi, protestes individuals amb forma de cartes, articles, dimissions i renunciés de càtedres que gairebé sempre acabaren amb l'expulsió del professor en qüestió. Però tot i les greus conseqüències de les sancions imposades, que van terminar per expulsar del món universitari pràcticament al conjunt del professorat krausista, s'ha de dir que les protestes no es van generalitzar i que els krausistes es van quedar sols en la defensa de la llibertat de la ciència contra la reacció ultramontana. La conseqüència més important d'aquesta expulsió krausista de la universitat pública va ser que, a partir de llavors, els esforços educatius d'aquesta tendència educativa es centrarien en l'ensenyament privat – del qual

---

⁵⁴ La nova legislació educativa de la restauració i una còpia de la carta del ministre Orovio es poden consultar a *Colección legislativa de España* Volum CXIV, 1875, pàg.288-290 i 290-294, respectivament. Per a més informació vejis: Manuel de Puellas Benítez *Educación e Ideología...* pàg. 194-200 en la que es reproduïxen fragments de la carta i es comenten els aspectes més significatius de la nova legislació i de la segona qüestió universitària.

quedava exempt per legislació l'ensenyament universitari -, donant lloc al naixement de la coneguda i influent Institució Lliure d'Ensenyança⁵⁵.

Sobre l'impacte d'aquesta segona qüestió universitària a la Universitat de Barcelona no existeix cap investigació acurada. Tot i així, i segons les dades que disposem sembla que la protesta dels catedràtics krausistes no va tenir gaire ressò a la Universitat de Barcelona, on cap catedràtic va dimitir, ni va ser apartat del seu càrec per les autoritats de la Restauració. D'altra banda, i tal com Jordi Monés i Pujol Busquets afirmen, a partir de la consulta de la llista d'accionistes i cooperadors de la Institució Lliure d'Ensenyança d'aquesta època, sorgida arran d'aquest afer⁵⁶, es pot comprovar que hi havia molts pocs catalans implicats en la corrent renovadora de pensament krausista, fora d'aquells que residien a Madrid. Es a dir, que l'impacte del Krausisme a la Universitat de Barcelona era encara, a aquestes alçades, limitat⁵⁷.

Els problemes educatius continuaran amb la promulgació de la Constitució monàrquica de 1876. L'ambigüitat de l'article 11 de la nova Constitució on es declarava a l'Estat espanyol com a confessional, alhora que es reconeixia la tolerància religiosa cap a la resta de cultes, va propiciar la divisió entre els sectors catòlics més a la dreta del règim i els sectors liberals més a l'esquerra. Pels primers, la confessionalitat de l'estat requeria el control ideològic i confessional de l'educació, però pels segons la tolerància religiosa implicava necessàriament la llibertat de càtedra i de programes a tots els centres educatius. La conseqüència més directe pel sistema educatiu i universitari d'aquesta falta d'entesa política entre els grups que controlaven el poder de l'Estat va ser un retorn als continus canvis de política educativa que, havien caracteritzat el període anterior entre moderats i progressistes, i que ara s'imposava novament entre, el Partit Liberal i el Partit Conservador.

Les reformes educatives dels primers governs Conservadors (Ministeri del Conde Toreno) van aportar algunes novetats importants en matèria universitària. D'una banda, es va reforçar el control governatiu sobre els programes educatius i els llibres de text i es va donar forma legal a les causes susceptibles de separació del professorat de la seva plaça d'ensenyant. Però, sens dubte, la novetat més important va ser la creació de la que

---

⁵⁵ La ILE va convertir-se, amb la instauració del franquisme, en una de les principals bèsties negres de la història d'Espanya, de la qual calia esborrar tota influència futura. Sobre el Krausisme i la Institució Lliure d'Ensenyança, vegis: Antonio Jimenez Garcia *El krausismo y la Institución Libre de Enseñanza* Madrid, Cincel, 1986.

⁵⁶ Aquesta llista esta reproduïda a: Antonio Jiménez Landi *La Institución Libre de Enseñanza. Sus orígenes* Madrid, Taurus, 1973, pàg. 645-651.

⁵⁷ Jordi Monés i Pujol Busquets *De la il·lusió al desencís universitari (1857-1900)* dins de: VVAA *L'aportació de la...* pàg. 35.

arribaria a ser la famosa Junta per a l'Ampliació d'Estudis. Aquesta nova institució tindrà la finalitat de facilitar la introducció a Espanya dels darrers avenços en les ciències i les arts que s'haguessin desenvolupat a l'estranger, així com ampliar i perfeccionar l'ensenyament als centres educatius públics a partir de la subvenció governamental d'estudis en l'estranger per a professors i alumnes que haguessin destacat en alguna matèria determinada. A més, acompanyant el nou projecte de la Junta és va legislar, novament, la llibertat d'ensenyança, tot i que aquesta era entesa d'una forma peculiar. Es a dir, es permetia la llibertat de càtedra als centres universitaris públics, però al mateix temps es donava total llibertat als centres privats, confessionals o no, per que impartissin l'educació segons les seves pròpies concepcions i programes, atemptessin aquestes o no contra la citada llibertat.

A partir de 1881, es fa realitat el primer "torn oficial" de partits del règim de la Restauració que dona la possibilitat de formar govern als liberals de Sagasta. Aquest canvi va representar un retorn a la vella concepció educativa liberal de la instrucció com a centre de la felicitat i el progrés de les nacions. Es significativa, en aquest aspecte, la carta que nou Ministre de Foment (Albareda) envià a tots els rectors de districte defensant la total llibertat en l'ensenyament, una acció que acabaria, de moment, amb la polèmica qüestió universitària. Però si per alguna cosa es caracteritza aquesta nova etapa liberal al govern és per que, per primera vegada, es dona peu a una estreta col·laboració en matèria educativa entre el govern de l'Estat i la Institució Lliure d'Ensenyança. Iniciant així, una influència que aniria en augment amb el pas dels anys.

D'aquesta manera i tot i que encara es succeiran diferents torns al govern, la política educativa del Partit Conservador i Liberal va quedar ben fixada en els seus dos primers governs. Els conservadors seguirien defensant la llibertat d'ensenyança en contra de l'Estat amb la finalitat d'afavorir l'expansió de les ordres religioses dedicades a l'educació (Decret Pidal de 18 d'agost de 1885) i els liberals, inquietats per l'ofensiva ideològica de l'església sobre l'educació, s'erigiran en defensors del paper preponderant de l'Estat en matèria educativa.

Tornant, novament, la nostra mirada sobre la vida de la Universitat de Barcelona durant l'època de la Restauració borbònica, hem de dir que aquesta va tornar a la seva lànguida i esmoreïda vida acadèmica d'abans del sexenni, convertint-se novament en una simple fàbrica de títols depenent de l'Estat i desvinculada de la realitat social tant de Catalunya com de la pròpia Barcelona.

Aquesta trista realitat universitària va fer que el nou moviment cultural i intel·lectual català d'aquell fi de segle es desenvolupés fora de les aules universitàries barcelonines i es refugiés a noves institucions que, com l'Ateneu Barcelonès (fundat al 1872), no depenien directament del centralisme madrileny com la Universitat de Barcelona.

Malgrat tot, una part de l'estament estudiantil no va restar impassible a la marxa de la societat catalana i tot i el seu talant marcadament burgès hi apostaren per una renovació cultural i científica en clau catalana que, en alguns casos minoritaris, fins i tot es va vincular al creixent moviment obrer del canvi de segle. D'altres estudiants de tendència catalanista amb semblants idees de renovació, com el propi Enric Prat de la Riba que en aquesta època (sessió inaugural del curs 1890-1891 al Centre Escolar Catalanista) llança el seu famós crit – Conquisteu la Universitat -, van participar, el 21 d'octubre de 1886, en la fundació del Centre Escolar Catalanista que dirigí conegudes campanyes en favor de la introducció del Dret català a la Universitat de Barcelona i que comptaven amb el recolzament d'alguns catedràtics i personalitats rellevants de la vida política i cultural catalana.

Tot i així, aquests noves institucions tan sols eren el germen d'una renovació cultural en clau catalanista que terminaria d'esclatar amb tota la seva força durant les primeres dècades del segle XX, però que a aquestes alçades de fi de segle XIX, únicament, representaven una nota de color en la gris i monòtona vida de la Universitat de Barcelona.

3. La Universitat del segle XX i l'incipient lluita per l'autonomia (1898-1931) La Societat catalana reclama una Universitat pròpia.

La desfeta militar espanyola de 1898 marca un abans i un després en la història contemporània espanyola i presagia el que serà el canvi de segle. Com no podia ser d'un altre manera, la universitat i l'educació en el seu conjunt també patiran les conseqüències d'aquesta derrota que es convertirà en crisi nacional i en tret de partida d'un nou "regeneracionisme des d'alt"⁵⁸ que pretén posar solució als greus problemes que ha demostrat tenir la construcció de la nació espanyola al llarg del segle XIX i que, com hem intentat analitzar en aquest treball, té un dels seus millors reflexes en l'evolució del sistema educatiu i universitari.

Fruit, probablement, d'un consens en torn a aquest regeneracionisme, la nova etapa de la Restauració que s'inicia amb el canvi de segle es diferenciarà tan a la universitat com en la resta de nivells educatius, per un major acord en política educativa entre els partits tornants.

En aquest sentit, el primer ministeri Liberal encapçalat per García Alix endegarà una reforma que modernitzarà l'estructura organitzativa de les universitats i dels seus plans estudi, però que continuarà amb la línia de la política educativa fortament centralitzadora de l'Estat. Manuel de Puelles Benítez descriu de la següent forma la nova estructura d'estudis universitaris que va establir el nou ministeri:

Finalmente, la enseñanza universitaria no fue desatendida... los sucesivos decretos fueron reformando los estudios de Filosofía y Letras, Farmacia, Ciencias y Derecho. Las enseñanzas de Filosofía y Letras – prácticamente abandonadas desde la Ley Moyano – se orientaban ahora a través de tres secciones: Estudios

---

⁵⁸ Els autors regeneracionistes que més i millors línies van dedicar a analitzar el sistema educatiu i a proposar-hi millores van ser: D'una banda, Ricardo Macías Picavea que en la seva obra *El problema nacional. Hechos, causas, remedios* Madrid, 1899, pàg. 122-131, analitza els tres nivells educatius i aporta unes dades esfereïdores d'analfabetisme (tan sols el 28 % de la població total sap llegir i escriure, quan a França en saben prop del 70 %, un 4 % tan sols sap llegir, davant el 30 % francès, i un 68 % de la població espanyola es completament analfabeta) Respecte a la universitat calcula que existeixen uns 15 mil alumnes escassament motivats i majoritàriament repartits entre les carreres de Dret i Medicina, denuncia la gran manca d'estudis tècnics, la falta de contingut real dels programes educatius, la falta de material didàctic i critica l'actitud dels 300 catedràtics universitaris que, més per inèrcia que per ofici, imparteixen classes a les universitats. En definitiva, afirma que " *como el Instituto, la Universidad es una cosa muerta por dentro*". En semblant sintonia aniran les crítiques de Joaquín Costa, autor i personatge altament ambigu, com ens recordaria el professor Tierno Galván (*Costa y el regeneracionismo*), tot i que amb unes concepcions educatives hereves de la seva formació krausista i en sintonia amb la Institució Lliure d'Ensenyança. Per aprofundir en el pensament

Filosóficos, Estudios Literarios y Estudios Históricos. Los estudios de Farmacia, no modificados desde 1868, se actualizaban, ya que “la ampliación de funciones del farmacéutico en los múltiples problemas de la salubridad pública y el carácter cada vez más práctico de estos estudios imponen algunas modificaciones en beneficio de la enseñanza”. La reforma del plan de estudios de la Facultad de Ciencias apuntó a la separación de los estudios de Física y Química, dando la correspondiente importancia a las mismas al establecer una sección para cada una de ellas. Por último, se reformaron los estudios de Derecho – ahora Facultades de Derecho y Ciencias Sociales -, creando dos secciones para ambas ramas, si bien la rama de Ciencias Sociales se establecía por el momento solo en la Universidad Central⁵⁹.”

En el següent torn governamental, el Partit Conservador amb Romanones⁶⁰ al capdavant del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts ratificarà la política endegada del Partit Liberal a la Universitat reforçant la llibertat de càtedra i incrementant les ajudes als estudiants més destacats per ampliar els seus estudis a l'estranger.

Serà també durant aquests dos Ministeris – García Alix i Romanones – que la idea d'atorgar una certa autonomia a les universitats i de descentralitzar, en part, el conjunt del sistema educatiu començaran a guanyar terreny impulsades tant des de les files de la Institució Lliure d'Ensenyança, que ja venien defensant-la des de feia temps⁶¹, com des dels sectors més intransigents de la dreta espanyola. Tot i que amb finalitats diferents en cada cas.

Malgrat les bones intencions ministerials al respecte, la reforma universitària que havia de concedir l'autonomia a les universitats no va poder ser aprovada davant la negativa final dels sectors reaccionaris, que van creure que una autonomia, en els termes en que es proposava, beneficiaria més als sectors liberals que a ells. Finalment, es perdrà una gran

---

educatiu d'aquests dos autors regeneracionistes, vegis: Manuel de Puelles Benítez *Educación e ideología...* pàg. 237-244.

⁵⁹ Manuel de Puelles Benítez *Educación e Ideología...* pàg. 247.

⁶⁰ Romanones, influenciat per Costa i els regeneracionistes, estava altament sensibilitzat per la situació de la instrucció pública, com ens recorda Manuel de Puelles Benítez (*Educación e ideología...* pàg. 249-250) Romanones va insistir en el ridícul pressupost estatal dedicat a la Instrucció pública, que segons les seves dades era a Espanya de 12 milions de pessetes, mentre que nacions com França gastaven 27,5 milions i països molt més petits que Espanya i amb la meitat de pressupost com Bèlgica, invertien 27 milions de pessetes en educació.

⁶¹ La idea d'implantar una nova autonomia universitària, tot i que amb característiques diferents a les que havien gaudit les universitats durant l'antic règim, va aparèixer durant el procés revolucionari que s'obri en 1868. Però la idea va quedar abandonada fins a la dècada de 1890 en que torna a ser valorada positivament per diferents sectors polítics. Que així és, ho demostra que estigues present en les discussions dels Congrés Pedagògic de 1892 organitzat per la Institució Lliure d'Ensenyança, que va comptar amb la presència del monarca en el seu acte inaugural i que, per tant, disposava d'un cert beneplàcit institucional.

oportunitat d'arribar a un consens en matèria de reforma universitària que, probablement, hagués modernitzat una universitat en greu situació de crisi i abandonament.

Però aquestes primeres dècades del segle XX són també, i especialment a Catalunya, les de l'inici d'una crisi social i política que inevitablement tindrà el seu reflex a la Universitat de Barcelona. Jordi Monés i Pujol Busquets que han analitzat aquest període històric de la Universitat de Barcelona el defineixen amb cinc característiques que sintetitzen, a grans trets, la problemàtica universitària en aquest inici del segle⁶²:

En primer lloc, la universitat perpetua uns esquemes fortament centralistes i burocràtics que eixampla l'abisme existent entre la legislació i la realitat universitària.

En segona instància, existeix una total desconexió entre la universitat i la societat del seu temps, malgrat el cert revulsiu d'alguns sectors universitaris i de la societat (certs catedràtics, el moviment estudiantil o les noves associacions culturals de caire catalanista o republicà) que, després del desastre de 1898, voldran impulsar un canvi universitari. Tot i així i com els mateixos autors ens recorden, *el fet que es plantegés una problemàtica no vol pas dir que estigués en vies de solució. Cal puntualitzar, doncs, que malgrat els esforços d'algunes persones i d'alguns grups, la universitat de Barcelona, almenys fins al 1931, visqué d'esquena a la realitat sociocultural catalana*⁶³.

En tercer lloc, hi ha un menyspreu universitari, força generalitzat, pels avenços científics que començaria en els mateixos estudiants universitaris, la majoria d'ells, preocupats únicament per obtenir el seu títol universitari el més aviat possible, donat que el ambient acadèmic que no invitava gens a la creació científica o cultural. *Hom ignorava el significat i l'abast acadèmic del mot seminari que ja feia molts anys que constituï a el centre de l'activitat acadèmica de la universitat alemanya. Del laboratori de ciències, l'universitari en coneixia la seva existència però no pas els seus veritables efectes, perquè rarament formava part de la vida universitària. Si del laboratori passàvem a les biblioteques ens trobàvem amb una altra realitat desoladora. La mateixa biblioteca de la universitat de Barcelona, una de les més importants de l'Estat espanyol, tenia poca utilitat pràctica ... l'anacronisme de l'examen i l'antigalla d'aquella lliçó magistral, que tot ho era menys magistral, calia sumari la incongruència del llibre de text, el qual era antipedagògic, atemptava contra la llibertat de càtedra i constituï a un passaport vers el rutinarisme*⁶⁴."

---

⁶² Jordi Monés i Pujol Busquets *La lluita per l'autonomia universitària (1900-1930)* a VVAA *L'aportació de la...* pàg. 36.

⁶³ Jordi Monés i Pujol Busquets *La lluita per l'autonomia universitària (1900-1930)* a VVAA *L'aportació de la...* pàg. 36.

⁶⁴ Jordi Monés i Pujol Busquets *La lluita per l'autonomia universitària (1900-1930)* a VVAA *L'aportació de la...* pàg. 36.

A tots aquests anacronismes s'enfrontaven una colla de catedràtics i estudiants altament sensibilitzats en la tasca d'integrar les corrents de la ciència i el pensament modern a la Universitat de Barcelona. Però no estaven sols en aquesta noble tasca, comptaran amb l'inestimable ajuda d'alguns organismes oficials com la Junta d'Ampliació d'Estudis que, creada el 1907, realitzarà una important tasca enviant els estudiants i professors més destacats a les universitats estrangeres i introduint, d'aquesta manera, a casa nostra els avenços científics més significatius i les idees més innovadores.

La quarta característica que sobresortia d'aquella universitat era la deficient formació del seu professorat que, instal·lat en la seguretat que conferia la plaça de catedràtic i mancat de tot control pedagògic, reproduïa, en moltes ocasions, un fort conformisme del que era absent tota vel·leïtat per fer ciència. Tot i que, evidentment, hi havia notables excepcions al respecte.

Finalment, la cinquena característica que definia aquella universitat era el predomini d'un pensament acadèmic excessivament lineal i esquemàtic en el conjunt d'ensenyances que s'impartien i d'on estaven absents la gran majoria dels nous corrents de pensament europeu. Tot i així, molts professors universitaris participaran en la renovació cultural i científica catalana d'aquesta època a partir, però, de la seva participació en institucions extrauniversitàries creades tant per la Mancomunitat de Prat de la Riba, com per organismes del catalanisme polític (Centre Escolar Catalanista) o del republicanisme (l'Associació Escolar Republicana, fundada al 1900 per Lluís Companys i Francesc Layret entre d'altres) i que tindran una importància capdal en el renaixement cultural de Catalunya, a partir, de la seva ingent tasca de difusió de les noves corrents filosòfiques, polítiques, econòmiques, històriques i científiques que, durant aquesta època, es desenvolupen extraordinàriament al món i de les que viu completament desconnectada una Universitat de Barcelona que està fortament condicionada per la imposició centralista i burocràtica dels plans d'estudi, dels programes i dels textos pedagògics.

Així doncs, aquests intents renovadors de l'apagada vida universitària eren, en la seva gran majoria, un reflex directe i una conseqüència de l'enorme agitació política que en aquells anys s'estenia a través del conjunt de la societat i en la que, inevitablement, estaven immersos gran nombre d'alumnes i professors d'aquella universitat que, d'aquesta manera, tenien una experiència directe del fort contrast existent entre l'efervescència de la vida pública i social catalana i l'immobilisme del món universitari que vivia aliè a tota renovació i dependent del fort centralisme de l'Estat. No ha d'estranyar aleshores que la renovació universitària d'aquesta època vagui lligada indissolublement a

la lluita per la consecució de l'autonomia universitària, en tant que aquesta era vista com l'única forma de trencar amb el llaç centralista que impedia la posada al dia de la universitat.

En aquest sentit de lluita per l'autonomia universitària, sorgiran diverses iniciatives per a renovar el món universitari que, donat el fort control estatal de la universitat, hauran de seguir vies alternatives com la creació de seminaris per part professors i catedràtics conscients de la necessitat de renovació cultural i científica o la creació, en 1908, de l'Associació Catalana d'Estudiants, la qual endegarà una important tasca a favor de l'autonomia universitària i la renovació pedagògica, a partir de l'organització de conferències i col·loquis.

Resulta evident, doncs, que gran part de l'impuls renovador universitari venia propiciat pel renaixement d'un catalanisme polític que aspirava a tenir una universitat plenament catalana que, a aquelles alçades, encara no existia. En aquest sentit, als primers esforços del Centre Escolar Catalanista, amb un jove Prat de la Riba a les seves files, aviat es va sumar el conjunt del bloc polític catalanista que, a partir del fracàs de diverses temptatives de crear càtedres de Dret i Llengua catalanes a la Universitat de Barcelona –recordem que l'homogeneïtzació de totes les universitats espanyoles ho impedia -, unificà el seu programa de transformació universitària en el primer Congrés Universitari Català⁶⁵, celebrat a començaments de 1903.

El Congrés es va dividir en dos seccions. Una primera dedicada, íntegrament, a les qüestions que afectaven a l'autonomia universitària on es proposaven solucions per aconseguir una universitat amb capacitat organitzativa, administrativa i econòmica pròpia i on, evidentment, es reivindicava l'oficialitat de la llengua catalana a la Universitat de Barcelona com el tret més característic d'aquesta autonomia. Completant aquestes aspiracions, la segona secció del Congrés va debatre temes d'important transcendència educativa com la llibertat d'ensenyament, els programes, la divisió i organització de les carreres, la creació de noves càtedres de Dret, Història i Literatura catalanes o l'extensió universitària, entre d'altres qüestions.

Però la realització pràctica més rellevant d'aquest congrés va ser, sens dubte, la creació dels Estudis Universitaris Catalans. Un nou centre educatiu que, obriria les seves aules en octubre de 1903, amb la finalitat d'impartir aquelles assignatures i ensenyances que la universitat es negava a introduir en el seus plans d'estudi. El nou centre era, en realitat,

---

⁶⁵Segons Jordi Monés i Pujol Busquets *La lluita per l'autonomia universitària (1900-1930)* a *VVAA L'aportació de la...* pàg. 41, el Congrés fou convocat pel Centre Escolar Catalanista, l'Agrupació Escolar Catalana "Ramon Llull", l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i la Federació Escolar Catalana.

un forma més de pressió sobre la universitat perquè aquesta acceptes els nous estudis i, alhora, una conseqüència directa dels repetits fracassos de les negociacions en aquesta direcció. Aquests estudis que pretenien omplir el buit de coneixement que la Universitat de Barcelona no es molestava a estimular en disciplines com el Dret, la Història o la Llengua i Literatura catalanes, es va traslladar, el 1906, a les instal·lacions de l'Ateneu Barcelonès on impartirien les seves classes il·lustres intel·lectuals, professors i catedràtics – catalans i d'altres indrets – que, en aquesta “universitat catalana alternativa”, podran dedicar-se, lliurement, a l'estudi de les disciplines que la centralista i arcaica Universitat de Barcelona els negava.

Malgrat tot, els anys van anar passant sense que s'apropessin posicions entre unes institucions culturals extrauniversitàries, que realitzaven una tasca ingent de renovació cultural, i una universitat que continuava dominava pels mateixos valors i inèrcies del segle XIX i que persistia en girar l'esquena a una renovació cultural i pedagògica que estava políticament lligada als nous partits i les noves idees que, com el catalanisme, el republicanisme, el socialisme o l'anarquisme estaven fora del joc de torn polític de la Restauració.

Novament al 1918 i després de que fracassessin diversos intents de boicot, va tenir lloc el Segon Congrés Universitari Català que gràcies a la implicació del propi Rector de la Universitat de Barcelona, Dr. Carulla, va poder inaugurar-se i clausurar-se al Paraninfo de la Universitat amb la presència institucional d'un representant de la Mancomunitat de Catalunya i un altre de l'Ajuntament de Barcelona i amb August Pi i Sunyer com a president del Congrés. Les ponències d'aquest segon Congrés van tractar, pràcticament, tots els problemes universitaris existents. Fruit d'aquest treball d'anàlisi de la realitat universitària es van elaborar unes conclusions que eren, de fet, un programa de reforma universitària, extremadament complet, on s'establia el que hauria de ser el govern de la Universitat, així com la seva vida política, educativa o organitzativa i, el que semblava més important, on es definia l'ideal al que deuria tendir la universitat catalana. Un ideal que en paraules de Francesc Layret, autor de la ponència “Catalanitat i Universitat”, sonava així:

“La Universitat ha de ser, abans de tot, en un òrgan propulsor de la cultura catalana. Aquesta catalanitat, més que a singularitzar-se, ha de tendir a aportar l'esforç i l'esperit del poble català al patrimoni espiritual de la humanitat”⁶⁶

---

⁶⁶ Aquesta cita esta recollida per Pere Bosch Gimpera a la seva obra *La Universitat i Catalunya* Ed. 62, Barcelona, 1971, pàg. 47, on afirma que aquestes paraules es convertiren en “la concreció del nostre ideal universitari i català”

Un cop finalitzat aquest segon Congrés Universitari Català es va formar una Junta permanent que demanaria el suport econòmic i institucional a la Mancomunitat per aconseguir fer realitat el seu programa i que donaria a conèixer, a finals d'any, un "Manifest dels Universitaris" signat per 26 eminents catedràtics d'aquella època. Aquesta junta permanent va continuar treballant sobre les conclusions del Congrés fins que, el 27 de gener de 1919, va presentar el seu definitiu Projecte d'Estatut d'Autonomia de la Universitat Catalana.

Malgrat totes aquestes iniciatives i propostes que configuraven un pla complet de remodelació de la Universitat de Barcelona, que apostava tan per l'adaptació de la universitat a la realitat política, social, econòmica i cultural de Catalunya com per la renovació científica i pedagògica de la universitat, aquest segon Congrés no va tenir conseqüències pràctiques, tot i que segons Jordi Monés i Pujol Busquets incidí en la promulgació del Decret Silió⁶⁷ que si, de fet, no va canviar substancialment el panorama universitari, si va contribuir a remoure, en part, l'esmoreïda vida universitària.

D'aquesta manera ens trobem amb que en 1919 i per decret el govern del Partit Conservador del moment aprova la coneguda com Reforma Silió. Una reforma que tot i iniciar el camí d'una certa autonomia va disgustar tan als detractors com als partidaris de la descentralització universitària. Als primers, per que consideraven excessiva l'autonomia concedida i als segons per que la reforma tenia un clar fons d'autoritarisme i de desconfiança cap les universitats i per que no aportava el més important per a salvar-les de la seva situació de deriva, és a dir, no feia créixer els recursos econòmics disponibles per les Universitats, amb la qual cosa estava inevitablement destinada al fracàs.

I si a aquestes oposicions i sumen la forta inestabilitat política que vivia la societat espanyola en aquells moments, no ens hauria d'estranyar que l'aplicació de la reforma fos suspesa en 1922 al·legant que una reforma descentralitzadora i d'aquest tipus no podia

---

⁶⁷ Sobre el Decret d'autonomia Cesar Silió de 1919, existeixen varies monografies: Antonio Reyna "Reforma Silió de autonomía universitaria" publicada a la *Revista de Educación* núm. 227-228, pàg. 54-80; M. Peset, <<La autonomía de las universidades>>, en *Pasado, presente y futuro de la Universidad española*, Madrid, 1985, pàg. 91-116 i M. Peset, M^o F. Mancebo <<Un intento de autonomía universitaria: el fracaso de la reforma Silió de 1919>>, *Homenaje a Juan Vallet de Goytisolo*, VI, Madrid, 1988, pàg. 505-557. Respecte aquesta reforma P. Bosch Gimpera afirma: la Universitat de Barcelona "Discutí mesos i mesos. Els professors que havien intervingut en el Congrés Universitari van ser l'ànima de la discussió, obstruïda per la incomprensió i la concepció arcaica que molts tenien de la Universitat. En el problema de les llengües es consignà la possibilitat de redactar i publicar treballs en català, però tan sols excepcionalment, en tractar-se de matèries de cultura catalana, podia fer-se l'ensenyament en el nostre idioma. Era tot el que es va poder obtenir... D'altra banda, el projecte Silió, certament de gran amplitud i ben intencionat, s'havia fet suspecte de maniobra política de dretes, per creure's que encobria la intenció de ressuscitar les universitats religioses, i es temia que a l'empara de l'autonomia universitària, es donés validesa oficial als estudis de Deusto o de l'Escorial. Des del punt de mira català va perdre's una ocasió." A P. Bosch Gimpera *La Universitat i...* pàg. 49-50.

establir-se per decret, doncs, contradeia altres importants lleis nacionals que requerien de la seva reforma.

Tot i així, la reforma Silió de 1919 va representar un cert avenç. Doncs, havia apostat per un cert grau d'autonomia universitària, havia volgut establir una consideració dual de la Universitat – com institut professional i com institut d'investigació - separant la funció docent de la investigadora i havia donat peu a que les universitats redactessin els seus propis estatuts, reservant per l'Estat: la inspecció general, les directrius principals dels plans d'estudi, la funció examinadora i l'expedició de títols. Aquestes disposicions, tot i que no seran desenvolupades en profunditat, deixaran una sòlida empremta tan a les universitats, que ja havien començat a redactar els seus estatuts, com en els posteriors intents de reforma universitària, entre els que cal incloure a la mateixa Llei Villar de 1970.

Poc temps després de que la Reforma Silió fracasses en el seu intent descentralitzador, ens trobem amb un nou canvi de rumb en la política educativa i universitària propiciat per l'adveniment de la dictadura de Miguel Primo de Rivera (1923-1930) En el nou context de retallada de llibertats que va imposar el nou govern del Directori Militar, la llibertat d'ensenyança o llibertat de càtedra no va trigar a ser suprimida mitjançant una reial ordre de la Presidència del Directori el 13 d'octubre de 1925 que al·legava que, d'aquesta manera, s'evitaven *“propagandas más o menos encubiertas contra la unidad de la patria o contra instituciones que, cuales la familia, la propiedad, la religión o la nación, constituyen el fundamento sobre el que descansa la vida de los pueblos”*⁶⁸.

En aquest mateix sentit, els rectors, directors i inspectors d'ensenyament passaran, novament, a desenvolupar una tasca de vigilància contra l'exposició de doctrines contraries als valors del règim i es tornarà a instaurar un control estricte sobre els llibres de text utilitzats, tant en els centres universitaris com en els centres privats. Unes mesures que acabaven amb dècades d'un cert predomini de “l'institucionisme”⁶⁹ educatiu i de

---

⁶⁸ Vegis: la *Gaceta de Madrid* núm 287, pàg. 194-495, 1925. També esta reproduï da a: Manuel de Puelles Benítez *Educación e ideología...* pàg. 270.

⁶⁹ Per institucionistes s'entén als partidaris de la Institució Lliure d'Ensenyança que, durant l'etapa que s'inicia amb la Restauració (1876) i amb Francisco Giner de los Ríos al capdavant, van optar per desenvolupar la seva tasca pedagògica en els nivells primari i secundari de l'educació, després de que el règim restauracionista deixes ben clar que es reservava el monopoli educatiu en el grau superior i de que fracassessin els intents Krausistes de fundar una Universitat Lliure, a l'estil de La universitat Lliure de Brussel· les. Així, doncs, on realment es lliuraria la batalla ideològica per a l'educació de les elits entre església i institucionistes serà en l'escola primària i en el batxillerat, els únics nivells educatius, liberalitzats durant la restauració, on les institucions privades podien crear i desenvolupar els seus propis centres. En un sentit més general, aquesta lluita educativa entre krausistes i església era el reflex nacional d'una lluita global que estava tenint lloc en el conjunt d'Europa entre una església que no volia perdre el seu tradicional paper preponderant a la societat i les noves forces que aspiraven a representar els ideals i valors del mon modern. I com Manuel del Puelles Benítez molt bé indica “el centro de esa batalla se encontraba precisamente en la educación” (*Educación e Ideología...* pàg. 283)

acceptació oficial de la llibertat d'ensenyança i que suposaven un clar retorn als models educatius dels sectors més “tradicionalistes”⁷⁰ de la societat espanyola.

Seran anys d'inici d'una certa agitació estudiantil amb la F.U.E. i la recentment creada F.N.E.C. (Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya) com a principals protagonistes a la Universitat de Barcelona.

Un parell d'anys més tard, el 4 d'abril de 1927, la Dictadura va ampliar les restriccions en matèria educativa i universitària mitjançant un nou reial decret que, en part, anticipava el model jerarquitzat que, finalment, assumirà el franquisme. El nou decret va retallar l'escassa autonomia que li restava als centres educatius estatals mitjançant una revisió del paper dels clausres en la designació dels directors de centre. D'aquesta manera, la figura del Director o del Rector passava a ser la representació directa del govern al centre, en tant que era el ministeri qui designava en el càrrec a un home de la seva confiança que hagués destacat per la *“adhesión a los principios de orden y autoridad que solo el Gobierno puede apreciar en cada caso”*⁷¹. Una posterior ampliació d'aquest reial decret del 13 de juny del mateix any suprimiria qualsevol anunci que fes referència al dia i l'hora en que se celebrarien les oposicions a càtedra, doncs, com el mateix articulat reconeixia,

---

⁷⁰ La distinció entre “tradicionalistes” i “institucionistes o innovadors” esta extreta de l'obra de Maria Dolores Gómez Molleda (*Los reformadores de la España contemporánea*, Madrid, CSIC, 1966, pàg. 17 i següents) Aquesta obra, que actualitza la divisió que en qüestions educatives havia traçat Menéndez Pelayo entre apologistes i heterodoxos, veu en els “innovadors” a aquelles persones que agrupades en torn al krausisme apostaven per una profunda renovació pedagògica que modernitzés Espanya i que consolidés la secularització de les institucions públiques, tot i que en la seva majoria eren persones profundament religioses. Políticament, els innovadors eren de conviccions liberals o demòcrates, tot i que difícilment militaven en un partit. De totes maneres i com molt bé ens recorda M. de Puelles Benítez (*Educación e Ideología...* pàg. 294) a partir de 1907 *“El horror a la política activa, propio de Giner, así como la idea de que era necesaria una reforma de la enseñanza... realizada desde arriba van a ser desplazados por otra tendencia que, desde dentro de la Institución, nace pujante y decidida. Es el paso de la reforma pedagógica a la reforma política, incluyendo en esta la educación como eje cardinal. La tendencia a hacer política se tornara mayoritaria dentro de los institucionistas. Hombres como Besteiros, Fernando de los Ríos o Rodolfo Llopis ingresarán en el PSOE, haciendo de puente entre el institucionismo clásico y el socialismo democrático. El fruto de esa simbiosis será... la política educativa del bienio azañista de la IIª República”*. Que a partir de 1907 els “institucionistes” comencen la seva inserció en l'aparell de l'Estat ho proven la creació de la “Junta para la Ampliación de Estudios” en aquest mateix any, la inauguració de la famosa Residència d'Estudiants, en 1910, o del famós Institut-Escola en 1918. Per la seva banda, els tradicionalistes són qualificats per M. D. Gómez Molleda com els millors defensors dels drets tradicionals de l'església, que ells consideraven eren l'essència de la civilització i la cultura nacional. Políticament són antiliberals i procedeixen del carlisme i de l'integrisme que s'oposa a la secularització de la societat. Respecte a l'educació, defensen una ensenyança d'acord amb el dogma i la fe de l'església catòlica. Després de que la revolució liberal els desposseís de la universitat, aquests sectors es van centrar en els nivells educatius primaris i secundaris. Tot i així, fins a la instauració del règim de la Restauració viuran una etapa marcada per la defensa dels seus antics privilegis, però el nou règim canovista buscarà el seu recolzament a través de prerrogatives educatives en els nivells educatius primaris i secundaris on les congregacions religioses catòliques es dedicaran a captar, en favor de la seva causa, als fills de l'alta burgesia i de la classe mitjana espanyola. De totes maneres, mai van abandonar l'idea de tornar a crear les seves pròpies universitats catòliques que, com tindrem ocasió de comprovar més endavant, es convertirà en un tema recurrent sempre que el poder de l'Estat els reclami en favor del manteniment de l'ordre social establert, com és el cas del règim franquista.

⁷¹ *Colección Legislativa de Instrucción Pública, 1927, pàg. 183-185.*

s'havien vingut produint algunes importants protestes entre el públic assistent als tribunals d'oposició⁷².

Però la més important innovació educativa introduïda per la dictadura va ser, probablement, el Plan Callejas per a la reforma del batxillerat. De totes formes i malgrat que modernitzava, en part, un pla d'estudis antiquat, la reforma retornava a la clàssica divisió del batxillerat en dos cicles, un elemental i un altre superior que feia de filtre en l'accés a la universitat. La nova reforma venia a confirmar l'obsessió dels tradicionalistes espanyols pel control ideològic del batxillerat, en tant que aquest s'havia convertit en una peça bàsica en l'assumpció de valors i en la socialització de les classes altes i mitjanes que li donaven suport.

Però un dels reials decrets-llei més polèmic de la Dictadura va ser, sens dubte, el que va pretendre reformar la Universitat (19 de maig de 1928) sense finalment aconseguir-ho. Novament, el projecte pecava de ser una "reforma ideada des d'alt" que, en la seva elaboració, no havia comptat amb la participació de cap estament universitari. Una de les causes que, juntament amb el famós article 53, va desfermar les fortes protestes estudiantils i una oposició generalitzada del món intel·lectual al règim que, juntament amb d'altres factors de la vida política espanyola, van contribuir a la imminent caiguda de Dictadura. Però quin era aquest tema tan polèmic recollit en l'article 53, capaç d'exasperar la paciència d'alumnes i intel·lectuals i que, com veurem, tornarà a ser un tema recurrent en la dècada dels anys 60? Es tractava de l'eterna disputa entre l'ensenyament públic i el privat, que ara, per primer cop, es plantejava al nivell dels estudis superiors.

Hem vist com durant tota l'etapa contemporània l'Estat liberal ha mantingut un continu estira i arronsa amb l'educació privada en els nivells primari i secundari. Tot i així, en cap moment es va plantejar la possibilitat de liberalitzar el monopoli estatal sobre l'ensenyament universitari, doncs, aquest es considerava el vehicle de formació de l'elit política i social i, en aquest sentit, era massa valuós com per abandonar-ho a mans d'un

---

⁷² Tot i la política de retallada de llibertats a les universitats que hem exposat, alguns autors com Francisco Rubio (F. Rubio "*La política educativa*" en: V.V.A.A. *La España de los años 70* Madrid, 1974, pàg. 433) han destacat que la Dictadura de Primo de Rivera va realitzar un important esforç en la construcció de centres escolars (2000 de nova construcció i 1824 reconstruïts, segons: *Datos y Cifras de la enseñanza en España*, 1971, Vol. 1, Ministeri d'Educació i Ciència, pàg. 40.) Altres autors com Emilio Lázaro (E. Lázaro "*Historia de la construcción escolares en España*", en *Revista de Educación*, núm. 240, 1975, pàg. 115) en canvi, consideren que la creació de nous centres escolars es va deure més a l'impuls general en les construccions públiques que va caracteritzar el període, un cop les rivalitats polítiques van quedar apaivagades per la dictadura, que no pas al naixement d'una conscienciació política sobre la carència de centres escolars. Per la seva banda, Manuel de Puelles Benítez (*Educación e Ideología...* pàg. 272-273.) considera que "hay una vertiente regeneracionista en la obra de la Dictadura que no debemos olvidar... y que la preocupación por la escuela era patrimonio común de todos los que deseaban la revolución desde arriba".

sector privat que, al nostre país, estava representat per una església catòlica, majoritàriament, contrària al pressupòsits del liberalisme polític.

Durant el llarg període de la Restauració, en canvi, la tendència predominant havia estat la d'un creixent acord entre l'església i l'Estat monàrquic en qüestions socials i educatives, en la que l'església es presentava com la principal salvaguarda de l'ordre social en front de la revolució socialista i anarquista, però sobretot contra el republicanisme liberal o el catalanisme a Catalunya. Ara, a l'alçada de 1928 i amb la Dictadura a les portes de la crisi política i social, l'església tornava a presentar-se com la principal aliada per a salvaguardar l'ordre establert, motiu pel qual rebria els favors de la Dictadura.

Així doncs, el que s'amagava darrera de la reforma universitària era un intent d'equiparar el títol acadèmic atorgat pel Col·legi dels jesuïtes de Deusto i pel dels agustins de l'Escorial amb la resta de centres universitaris públics, amb l'únic requisit que l'examen final estigués presidit per un catedràtic d'universitat. Es a dir, pretenia conferir als estudis superiors impartits per l'església la validesa com a estudis universitaris.

El plantejament de la reforma en aquests termes va ser considerat, pels estudiants i per molts intel·lectuals i professors, com un important greuge comparatiu envers les universitats públiques, que van protestar aferrissadament des dels claustres de professors i que van propiciar una forta mobilització estudiantil. Davant de les greus protestes protagonitzades pels estudiants a la Universitat Central de Madrid, amb cert beneplàcit de les seves autoritats acadèmiques, el govern es va veure obligat a decretar la pèrdua col·lectiva de matrícula i a tancar la Universitat Central, ordenant la suspensió de totes les seves autoritats.

Aquesta greu "qüestió Universitària" va provocar la renúncia de catedràtics com Ortega i Gasset, Fernando de los Rios, Sánchez Román, Jiménez de Asúa, García Valdecasa o Wenceslao Roces i va acabar convertint-se en un tema extremadament delicat per a l'estabilitat de la Dictadura. Finalment i davant el creixement de la protesta el govern va haver de renunciar a la part de la reforma universitària recollida en l'article 53 (*Gaceta*, 24 de setembre de 1929) Tot i la rectificació, els dies de la Dictadura de Primo de Rivera ja estaven contats⁷³.

---

⁷³ Un cop caigué la figura de Primo de Rivera, els successius governs provisionals de la monarquia van obrir el camí de l'autonomia universitària. Conegut amb el nom de Decret Tormo (27 de setembre de 1930) es va atorgar la llibertat a les diferents Facultats per a establir el seu propi pla d'estudis, la concessió del dret de conferir el títol de Doctor a totes les universitats de l'Estat, etc. Unes mesures que, com els anteriors plans de

4. La Universitat durant la IIª República, de l'esperança a la frustració. La Universitat Autònoma de Barcelona.

Finalment, l'adveniment de la Segona República va obrir el camí per a que les modernes concepcions educatives trobessin la seva plasmació institucional i poguessin ser aplicades en els diferents nivells educatius. Com molt bé destaca Manuel de Puelles Benítez “*si algo no puede negarse hoy a la II República es, sin duda, su ambicioso proyecto de reforma del sistema educativo, reforma en la que laten los viejos principios del liberalismo español, la moderna pedagogía de los institucionistas y las ideas educativas del socialismo histórico*”⁷⁴.

El Govern Provisional primer, amb Marcelino Domingo al capdavant del Ministeri d'Instrucció Pública y Belles Arts⁷⁵, i el govern del bienni azanyista després, amb Fernando de los Rios - militant del PSOE i antic professor de la Institució Lliure d'Ensenyança -, Domingo Barnés i Rodolfo Llopis⁷⁶ com a màxims responsables educatius de la República, transformarà de d'alt a baix les prioritats educatives que els governs nacionals havien demostrat tenir fins aleshores, obriran les portes a tots els sectors renovadors en matèria educativa i respondran a les demandes dels diferents nivells educatius que, durant anys, havien sigut desatenses i, inclòs, condemnades.

En aquest sentit, el primer decret del govern provisional en matèria educativa (29 d'abril de 1931) venia a regular i, per tant, a reconèixer el bilingüisme en les aules catalanes. Una norma que, com la pròpia llei admetia, venia a retornar els drets naturals a una

---

reforma, eren, de fet, un últim intent de salvar un règim monàrquic moribund i, com a tal, no van arribar a aplicar-se.

⁷⁴ Manuel de Puelles Benítez *Educación e ideología...* Pàg. 316

⁷⁵ Sobre les realitzacions i composicions dels diferents ministeris educatius (Ministeris d'Instrucció Pública i Belles Arts, Ministeri d'Educació Nacional i Ministeri d'Educació i Ciència) es pot consultar: REVISTA DE EDUCACIÓN núm. 240, J. Seage i Pedro Blas *La administración educativa en España, 1900-1971*. Pàg. 99-114.

⁷⁶ Des del seu despatx de Director General de Primera Ensenyança, presidit per retrats de Pablo Iglesias i F. Giner de los Ríos, Rodolfo Llopis es va proposar “redimir a Espanya per l'escola” (*Gaceta*, Llei aprovada per les Corts Constituents el 22 d'octubre de 1931) a partir de la creació d'un pla quinquennal que preveia construir més de 27 mil escoles - a un ritme de 7 mil el primer any i 5 mil escoles anuals -, amb la finalitat de poder oferir una escolarització al prop d'un milió de nens/es que, es calculava, estaven exempts de tota instrucció pública. Sobre les realitzacions educatives republicanes existeixen abundants monografies que ens aporten un bon coneixement de les realitzacions en els diferents nivells educatius. Vegis: A. Molero Pintado *La reforma educativa de la Segunda República* Ed. Santillana, Madrid, 1977; A. Molero Pintado REVISTA DE EDUCACIÓN num. 240, *La Segunda Rep. española y la enseñanza (primer bienio)* pàg.51-60, 1975; Mariano Perez Galan *La enseñanza en la Segunda República española* Ed. Edicusa, Madrid, 1977; M. Samaniego Boneu *La política educativa de la II República durante el bienio azañista* CSIC, Madrid, 1977 i C. Lozano Sijas *La educación republicana, 1931-1939* Universitat de Barcelona, Barcelona, 1980.

llengua “*proscrita y combatida por la Dictadura*”, alhora que enllaçava aquest fet amb els pressupòsits educatius de la pedagogia moderna que aconsellaven la educació en llengua materna, com la millor manera per que el nen/a expressés les seves inquietuds de forma natural. La nova legislació sobre l’ús educatiu del català no es va circumscriure únicament a les escoles, sinó que va tenir el seu reflex immediat a la Universitat de Barcelona on van començar a impartir-se cursos de perfeccionament del català per adults.

Per la seva banda, la Generalitat nomenà un Comissariat per a regir la Universitat de Barcelona que, a més i d’acord amb el Consell de Cultura de la Generalitat, devia confeccionar un projecte d’Estatut Universitari⁷⁷. El nou projecte aprofitaria, en aquest sentit, la feina feta i aviat tindrà enllestit un projecte d’Estatut basat en les conclusions del II Congrés Universitari Català Segons Albert Ribas que ha estudiat, segurament millor que ningú aquest període de la Universitat de Barcelona, “*Els eixos rectors d’aquest projecte seran la catalanitat, l’autonomia i la renovació docent.*” Però també l’obertura de la Universitat al món exterior del que havia viscut aïllada tan de temps i la seva vinculació amb la realitat social del moment. Neix, doncs, durant aquests anys una clara voluntat de trencar amb el caràcter classista de la universitat i de facilitar la incorporació als estudis superiors a tots aquells ciutadans que demostrin les capacitats necessàries⁷⁸.

D’una manera semblant, la resta d’universitats de l’Estat no van restar impassibles davant la nova preocupació del govern per crear una escola primària gratuïta, lliure, secularitzada, bilingüe i en coeducació per a tothom, sinó que hi van participar entusiastament de la nova experiència. D’aquesta manera i, probablement, inspirada en les realitzacions de “l’Extensió Universitària”, promoguda per la Institució Lliure d’Ensenyança, el primer govern de la República va crear les famoses Missions Pedagògiques (decret de 29 de maig de 1931) conscients, com eren, de que la modesta escola primària existent fins aleshores al medi rural espanyol no podia aportar, per si sola, els beneficis culturals que es necessitaven per a fer del país una nació avançada i culta. Així doncs i novament inspirats per aquesta vella idea il·lustrada de que el coneixement aporta la felicitat a les persones i es creadora de ciutadans responsables, les Missions Pedagògiques, formades majoritàriament per professors i estudiants universitaris, es van llançar a un increïble periple pels pobles de l’Espanya rural amb la intenció de difondre els

---

⁷⁷ Sobre la composició d’aquest Comissariat i de la presidència del Consell de Cultura de la Generalitat vegeu: P. Bosch Gimpera *La Universitat i...* pàg. 52.

⁷⁸ Aquesta voluntat de trencar el caràcter de classe de la Universitat es un clar precedent del que esdevindrà en els ambients universitaris dels anys seixanta i setanta. Una reivindicació que, també llavors, anirà unida a la voluntat de renovació pedagògica i científica i a la reivindicació de la catalanitat de la Universitat de Barcelona.

grans valors de la cultura i les concepcions educatives modernes, amb la intenció de contribuir, així, a la formació de ciutadans plenament conscients dels seus drets i deures.

Però per a transformar el país a través de l'educació no únicament calien escoles, sinó que també era imprescindible comptar amb un bon i extens professorat, ben retribuït i ben considerat socialment i que, malauradament, tampoc existia. En aquests sentit, es va recórrer novament a les universitats espanyoles perquè proporcionessin aquest professorat a partir d'una carrera docent que, concebuda de forma unitària, especialitzés als ensenyants en els diferents nivells educatius. De totes maneres, l'urgent exigència de nous professors va fer que s'acceptessin, provisionalment, els professors sorgits de les escoles normals.

Pel que fa a la reestructuració de l'ensenyament secundari (decrets de 13 i 21 de maig de 1931) la nova reforma suprimia l'antic Pla Calleja de la dictadura i establia un nou pla d'estudis pel batxillerat. En el mateix paquet de reformes del ministre Marcelino Domingo autoritzava tots els nomenaments i mesures endegades per la Generalitat (el de P. Bosch Gimpera com a Degà de Lletres, de Pompeu Fabra com a professor i Serra-Hunter com a Comissari i després rector de la Universitat de Barcelona), alhora que establia un nou pla d'estudis universitaris en l'àrea de la pedagogia que, a més, incorporava la obligatorietat de disposar del títol de mestre per a poder dedicar-se a l'ensenyament en l'escola primària, fos aquesta pública o privada, i el de llicenciat per impartir classes en l'ensenyament mitjà⁷⁹. La mesura va desfermar el conflicte educatiu amb l'església en tant que la gran majoria d'ensenyants religiosos que impartien classes en les escoles de les ordres religioses no disposaven de cap titulació acadèmica.

Finalment, per a poder posar en marxa aquestes reformes educatives en els nivells primari i secundari que, com hem vist, tenien importants repercussions sobre l'ensenyança universitària, afectant bàsicament a les titulacions humanístiques, el govern va atorgar un alt grau d'autonomia a les Facultats de Filosofia i Lletres de les Universitats de Madrid i Barcelona per que aquestes poguessin endegar el pla de reformes

---

⁷⁹ M. de Puelles Benítez (*Educación e ideología...* pàg.338-339) diu al respecte: "se hizo realidad la vieja aspiración de llevar los estudios pedagógicos a la Universidad. El decreto de 27 de enero de 1932 creó la Sección Pedagógica de la Facultad de Madrid. La nueva norma asignaba a esta sección una doble misión: el cultivo de las ciencias de la educación y el desarrollo de los estudios superiores pedagógicos, así como la formación del profesorado de segunda enseñanza y de Escuelas Normales, de la Inspección de Primera Enseñanza y de los directores de escuelas graduadas. Aunque no se realizaba totalmente la aspiración de incorporar los estudios de magisterio a la Universidad, representaba un gran avance. Dicha sección expediría los certificados de estudios pedagógicos que habilitaría a los diferentes licenciados para opositar a las cátedras de los institutos nacionales y de las escuelas normales, del mismo modo que la licenciatura en Pedagogía habilitaría para el ingreso en la Inspección y para opositar a las cátedras específicas de Pedagogía de las escuelas normales y para la dirección de las escuelas graduadas. Finalmente, el doctorado facultaría para acceder a las propias cátedras de la Sección de Pedagogía".

pedagògiques i com a pas previ a una reforma universitària en profunditat. A aquest respecte, qui millor que el propi P. Bosch Gimpera, Degà de la Facultat de Lletres durant aquest període d'autonomia, per a descriure'ns els trets principals de la reforma:

“La reforma de la Facultat de Filosofia i Lletres que, com a degà vaig tenir l'honor de presidir i que continuà el Patronat, transformà totalment l'esperit del estudis i els mètodes d'ensenyament, aprofitant l'ambient creat pel II Congrés Universitari Català i el pla de reforma redactat llavors, el qual es podia posar en pràctica en les seves línies fonamentals, i àdhuc podia ser ampliat. El català fou adoptat com a llengua de l'ensenyament en la majoria de les càtedres; s'incorporaren tots els valors de la ciència catalana a les càtedres creades.. Es suprimiren els exàmens per matèries i s'establí la llibertat de l'alumne per a formar-se, amb l'assessorament de la Facultat, el seu pla d'estudi i presentar-se als exàmens de grau, en creure's preparat. La Facultat organitzà també, d'acord amb els estudiants, un cicles de conferències públiques, encomanades als més notables especialistes... També van crear-se, llavors, els Estudis Universitaris Obrers, que organitzàrem d'acord amb l'Ateneu Polytechnicum, l'Ateneu Enciclopèdic Popular i els alumnes de l'Escola de Treball... Aquests estudis... perseguien fer assequible la cultura superior als obrers, en un afany de democratització dels estudis...⁸⁰”

En el mateix sentit d'aquestes reformes va anar encaminat el projecte d'Estatut d'Autonomia de Catalunya, el qual conferia a la Generalitat plens poders legislatius en matèria educativa i cultural. Tot i així, la Constitució de la II^a República imposaria algunes limitacions al respecte, en tant que afirmava la supervisió superior de l'Estat en matèria d'ensenyament. Finalment, l'Estatut d'Autonomia de Catalunya que aprovaren les Corts de la República, durant l'estiu de 1932, modificarà el projecte d'autonomia fent-lo compatible amb la Constitució republicana.

Un cop que la Constitució va estar aprovada i el govern de la Generalitat exercia el seu mandat amb ple suport de la legislació vigent, va ser aprovat el Decret d'Autonomia de la Universitat de Barcelona. Segons aquest, la nova Universitat Autònoma de Barcelona estaria regida per un Patronat format per deu vocals, cinc nomenats directament pel govern central i, els altres cinc per la Generalitat⁸¹, sota la presidència de Pompeu Fabra.

---

⁸⁰ A P. Bosch Gimpera *La Universitat i...* pàg. 53. Per una relació d'aquests nous valors de la ciència catalana remetem al lector al citat llibre del professor Gimpera.

⁸¹ S'ha de dir, tal com ens ho recorden P. Bosch Gimpera, a la seva obra abans citada, i Albert Ribas (*La Universitat Autònoma de Barcelona (1933-1939)* Ed. 62, Barcelona, 1976) que entre el Ministeri d'Educació del primer bienni azañista i els responsables educatius de la Generalitat regnava una gran sintonia. Fruit d'aquesta entesa va resultar que tan la Generalitat com el govern republicà van nomenar a catalans i no catalans per ocupar els càrrecs de vocal al Patronat universitari.

La primera tasca del Patronat va ser redactar uns Estatuts Universitaris que, novament, inspirats en les conclusions del II Congrés Universitari Català van ser aprovats, tan per la Generalitat, com pel govern de la república en setembre de 1933. El nou Estatut universitari establia la plena igualtat de les llengües catalana i castellana dins de la universitat i el dret de professors i alumnes a expressar-se lliurement en una o altra. Es de destacar que en els nous Estatuts ja no esta definida la funció social de la universitat com ho havia estat en el primer projecte. Pel que fa a la resta d'aspectes de la reforma, es pot dir que aquestes seguien l'experiència marcada per la Facultat de Lletres, que ja hem descrit abans. Substitució dels exàmens per matèries per dos exàmens generals de curs, implantació d'un examen d'ingrés a la universitat, un nou pla d'estudis adaptat a les necessitats de cada alumne i assessorat per les Facultats, més hores de pràctiques, una reforma del doctorat que s'estructuraria a base de seminaris i iniciació a la investigació, major elasticitat en la contractació del professorat - que es va nodrir de grans personalitats de la cultura i la ciència catalana del moment -, una reorganització i ampliació de les biblioteques universitàries, adquisició de material científic modern i inclòs una remodelació de l'edifici universitari on es pintaren parets, s'obriren el jardins al públic, s'instal·là una cafeteria i s'organitzaven exposicions d'art. En conjunt, aquests canvis buscaven convertir la universitat en un important centre de cultura obert a la ciutat i no d'esquenes a la seva vida com ho havia estat fins aleshores. Tots aquests canvis van ser possibles gràcies a que la Generalitat va anar augmentant el pressupost destinat a la universitat i que el govern central va mantenir a càrrec seu importants despeses.

Malgrat tot, no tots els sectors de la societat espanyola estaven d'acord amb el conjunt de les reformes educatives endegades pel govern republicà i de la Generalitat a Catalunya, en especial l'església catòlica espanyola, principal perjudicada per les mesures educatives i secularitzadores del govern, que va convertir la qüestió religiosa i educativa en el principal cavall de batalla de les forces conservadores contra el règim de la Segona República i la nova Constitució Republicana de 1931, donant peu al que s'ha vingut a denominar com la "guerra escolar" del període republicà

Els experts en educació que han estudiat el període i la concepció educativa que inspira la Constitució de 1931⁸², coincideixen en afirmar que en aquesta es barregen els vells ideals educatius liberals que han pugnat per imposar-se durant tot el s. XIX, especialment

---

⁸² Mercedes Samaniego *La política educativa de...* pàg 83 i M. de Puelles B. *Educación e ideología...* pàg 327, que ho resumeix magníficament bé quan diu: *El viejo sistema consagrado por la ley Moyano y alumbrado trabajosamente por las fuerzas liberales, esta en crisis. Algo nuevo pugna por nacer, unas veces como culminación y logro de tendencias ya existentes, otras como ruptura necesaria que da a luz una educación nueva.*

aquells que la Constitució de 1812 va recollir per primer cop, amb una nova tradició educativa pròpia del segle XX, de tendència anarquista, socialista i institucionista. Aquesta barreja d'elements nous i antics, tanca un llarg cicle de reformes amb l'aplicació de concepcions educatives de llarga tradició liberal, però que encara no havien pogut desenvolupar-se plenament, i de noves iniciatives educatives que, juntament amb la inventiva pròpia d'haver d'afrontar problemes fins aleshores mai plantejats, obriran nous camins en el camp de l'educació i que, durant aquest període, pugnen per sorgir i afermar-se.

Però com era d'esperar en un context polític reformador com aquest, les forces que deien representar la tradició no es mantindran impassibles davant uns canvis legislatius que els perjudicaven clarament i, poc a poc, aconseguiran que la defensa dels seus interessos tingui una important repercussió social i política. En aquests sentit, la dreta catòlica i monàrquica es reafirmaria com la millor defensora de la unitat religiosa de l'Estat espanyol. Com era de preveure, aquests defensors catòlics de la vella teoria dels dos poders, difícilment es podien entendre amb els membres del govern republicà que aspiraven a una secularització plena de la societat espanyola. Perquè, en definitiva, el que estava en joc era la preeminència de l'església en la vida pública⁸³.

La reacció de l'episcopat espanyol davant l'aprovació de la Constitució durant els últims dies de 1931, va consistir en la publicació d'una pastoral col·lectiva en la que es rebutjaven els principis constitucionals i s'afirmaven, tant el dret de l'església a ensenyar els seus valors i dogmes en els seus propis centres educatius, com el dret dels pares a l'elecció dels centres docents per als seus fills. Aquesta pastoral, juntament, amb una declaració col·lectiva de l'episcopat espanyol del 2 de juny de 1933, encara molt més dura que l'anterior, configuren els ideals del que serà el futur nacional-catolicisme, no tan sols en matèria educativa, sinó com ideologia general de caràcter dogmàtic i autoritari que aspira a fer-se amb els ressorts de l'Estat de forma completa per imposar el seu programa a la societat. La nova declaració de l'episcopat prohibia, terminantment, als catòlics enviar els seus fills a escoles no catòliques i afirmava l'excomunió per a tots aquells que promulguessin lleis o decrets que atemptessin contra els drets de l'església.

---

⁸³ L'article 26 de la Constitució va ser un dels que més discussions va desfermar al parlament republicà, doncs feia efectiva la dissolució de la Companyia de Jesús i la prohibició d'exercir la docència, en qualsevol nivell educatiu, a totes les ordres religioses. El que equivalia a prohibir que l'església disposés dels seus propis centres educatius. Una mesura que republicans, socialistes i radicals estaven disposats a tirar endavant costes el que costés, convençuts com estaven de que l'educació no podia deixar-se en mans d'una institució que, com l'església catòlica, lluitava tan aferrissadament contra els principis del l'Estat modern que ells defensaven. Per la seva banda, l'església i la reacció en general (monàrquics, carlistes, catòlics de diferents tendències i, a aquestes alçades, també els falangistes) van trobar en aquestes mesures secularitzadores el motiu de protesta idoni per abanderar la seva causa contra la Segona República.

El Papat, per la seva banda, tampoc va restar al marge de la qüestió educativa espanyola. El 3 de juny de 1933, Pio XI publicaria *Dialectissima nobis* recolzant les postures de l'església espanyola contra la Segona República a base repetir en el vell discurs papal del segle XIX que confonia el laïcisme i la secularització de l'Estat i la societat, a la que aspirava la Segona República, amb un sentiment anticristià i de persecució religiosa que, de fet, per a la majoria de catòlics espanyols es convertiria en una declaració de guerra contra la República.

Amb aquest panorama de creixent confrontació no ens ha d'estranyar que quan, tan sols, es portava un curs d'aplicació de la reforma a la Universitat de Barcelona, d'altra banda sembla ser que amb bastant d'èxit, i quan acabava de començar el curs 1934-35 es produeixen els fets d'octubre que, sumats al canvi conservador que havia tingut lloc al govern de la república l'any anterior, va suposar que les reformes universitàries quedessin aturades a la Universitat catalana.

Amb el triomf electoral del Partit Radical i la CEDA l'any 1933, la contraofensiva eclesiàstica i conservadora va aconseguir frenar la política educativa i secularitzadora protagonitzada pel primer bienni azanyista. Pel que respecta a la universitat, el nou govern de dretes va impedir l'aprovació del projecte de Llei de Reforma Universitària que havia preparat l'anterior govern republicà. Aquest projecte, que finalment no va ser aprovat per les cambres legislatives, contraposava la vella universitat consolidada per la Llei Moyano que, pràcticament, es limitava a l'administració del saber acumulat i a l'extensió de títols acadèmics, amb una nova universitat que hauria de tenir la triple funció de ser el principal agent difusor de la cultura moderna, de formar en el saber de la ciència als professionals que la societat reclama i necessita i, finalment, de promoure la investigació en el seu àmbit d'actuació.

Sota aquesta concepció realment moderna de la universitat, el projecte de reforma universitària proposava canvis dràstics en el funcionament intern de la universitat amb la intenció d'adaptar aquesta a les necessitats reals de la societat. Que en el fons, no volia dir un altre cosa que dotar a la universitat d'un nou paper o funció social, en gran mesura oposat al que tradicionalment havia desenvolupat al llarg del segle XIX i inicis del XX com a principal agent socialitzador de les classes benestants, o el que és el mateix, acabar amb una universitat dedicada exclusivament a l'educació de les elits socials del país i estendre el seu radi d'acció a la resta de classes socials, principalment classes mitjanes i treballadores. Com veurem més endavant, aquesta concepció de la universitat oberta a les diferents classes socials i moltes de les propostes que presentava la inacabada

reforma universitària republicana per dur a terme aquest procés educatiu igualitari, tornaran a aparèixer dècades més tard quan, en ple franquisme *desarrollista*, el moviment de protesta universitària encapçalat per les aspiracions de modernització universitària.

Resumint els aspectes generals de la fallida reforma cal destacar, en primer lloc, la proposta d'un nou sistema d'avaluació dels estudiants que suprimia el clàssic examen a final de curs, substituint-lo per una tutoria continuada i a dos exàmens generals de curs. A més, es concedia plena llibertat a l'alumne per confeccionar el seu propi itinerari d'estudis que, únicament, havia de comptar amb el vist i plau final de la seva Facultat. Els estudis es dividien en dos cicles, un primer bàsic i de caràcter general i un segon d'especialització. Sens dubte, algunes d'aquestes mesures s'avançaven terriblement en el temps, doncs, moltes d'elles poden ser reconegudes com a pràctiques quotidianes en qualsevol Facultat espanyola i catalana del nou segle XXI.

Tampoc podem oblidar altres importants realitzacions en matèria universitària del primer bienni republicà com: la creació de la Universitat Internacional d'Estiu de Santander (decret de 23 d'agost de 1932) destinada a fomentar la convivència entre professors i estudiants, espanyols i estrangers, i el debat sobre les grans qüestions de la cultura moderna; la creació de les Escoles d'Estudis Àrabs de Madrid i Granada (decret de 27 de gener de 1932) o de l'Escola d'Educació Física (decret de 12 de desembre de 1933) Totes elles realitzacions que sobreviurien a la tràgica guerra civil i al propi període franquista, tot i que el nacionalcatolicisme s'encarregaria de dotar-les d'un contingut totalment oposat al dels seus estatuts inicials.

Hem dit abans, que les eleccions governamentals de novembre de 1933 van produir un canvi de govern en favor de les forces conservadores encapçalades pel Partit Radical de Lerroux i la coalició CEDISTA de Gil Robles i que aquest transcendent fet va frenar i fins i tot desmantellar gran part de les reformes educatives endegades durant el primer bienni azañista. Veiem ara quines van ser les principals mesures aplicades pel nou govern conservador en matèria educativa i com aquestes van representar, de fet, una autèntica contrareforma tant en el camp de l'educació i la universitat com en la resta d'aspectes de política general.

Un dels primers avenços educatius en ser retallats pel nou ministeri de Filiberto Villalobos, integrant de la CEDA, va ser la pràctica de la coeducació de nens i nenes a les escoles públiques, que en els darreres anys s'havia convertit en un dels principals cavalls de batalla de l'església. També es va posar fi al paper pedagògic i renovador amb que l'anterior govern azañista s'havia dotat a la Inspecció educativa.

Pel que fa a la Universitat, convertida a aquestes alçades en un important centre de conflicte que enfrontava a associacions estudiantils de caràcter feixista – primer la JONS i més tard el SEU – i tradicionalista – Confederació d'Estudiants Catòlics – amb la majoritària FUE o la FNEC a Catalunya, el nou govern va acabar amb la representació estudiantil en els claustres amb el pretext dels continus incidents protagonitzats per aquest estament universitari (ordre ministerial de 23 d'octubre de 1934) Pel que fa a Catalunya, la contraofensiva conservadora es va centra en la dissolució del Patronat de la Universitat de Barcelona – la presidència de la qual va ser empresonada juntament amb el govern de la Generalitat - i dels Consells educatius de primera i segona ensenyança de Catalunya, però també va desaprovar els contractes dels professors i treballadors a sou de la Generalitat – que van continuar treballant sense rebre el seu sou -, va congelar la incipient política de beques i els Estudis Universitaris per a Obrers. Unes mesures que posaven fi a l'autonomia catalana en matèria educativa que, afavorida pel primer govern republicà havia donat via lliure a una part important dels anhels d'autogovern de Catalunya i de renovació cultural i pedagògica. Cal destacar, a més, la greu situació de irregularitat que representaven aquestes mesures del nou govern central en un context on l'Estatut d'Autonomia continuava sent plenament legal.

Però com es de sobres conegut, el Front Popular va tornar a guanyar les eleccions generals de 1936 amb un programa electoral que recollia totes les iniciatives reformistes que no havien pogut ser endegades o consolidades durant el primer bienni de govern republicà-socialista. En aquest sentit, la política educativa recollida en el programa del Front Popular no era una excepció. Tot i així, si que existia una petita diferència entre el govern del primer bienni i el nou govern de Front Popular i que consistia, bàsicament, en un lleuger canvi en les forces socials que donaven recolzament electoral al seu programa. El creixent enfrontament amb l'església havia fet que les classes mitjanes, de preeminència catòlica, s'allunyessin del programa republicà de les forces progressistes, situació que havia portat al Front Popular a una major identificació amb les classes populars i treballadores⁸⁴.

En els escassos cinc mesos de 1936 que el Front Popular va mantenir-se al govern fins al fallit cop d'estat del 18 de juliol, Marcelino Domingo va tornar a la cartera d'Educació, que havia ocupat durant el primer Govern Provisional de la Segona República, des d'on pràcticament només va tenir temps d'impulsar una recuperació del paper de renovació

---

⁸⁴ G. Brenan *El laberínto español. Antecedentes sociales y políticos de la guerra civil*. París Ruedo Ibérico, 1962, pàg. 181.

pedagògica que el primers governs republicans havien atorgat a la Inspecció escolar (decret 4 de març de 1936)

Segons les dades de l'estudi de Mercedes Samaniego⁸⁵, l'esforç realitzat per la Segona República espanyola en matèria educativa i especialment en la construcció i dotació d'escoles primàries, va ser immens si es té en compte la greu conjuntura econòmica desfavorable que estaven vivint les economies europees dels anys trenta. Els seus càlculs parlen d'un índex 100 per al pressupost d'instrucció pública de 1913 que, en 1930, havia crescut fins a un 281 %, però que en tan sols quatre anys de període república arribarien a representar un 493 %, en 1935, tot i l'evident retrocés del període radical-cedista.

Com no podia ser d'un altre manera, l'intent de cop d'Estat per part d'una part de l'exercit i l'inici de la guerra civil van alterar tot el programa electoral del govern del Front Popular i amb ell les reformes educatives pendents.

Estem d'acord amb Albert Ribas i d'altres experts que han analitzat el tema tan a nivell català com espanyol, quan afirmen que el període de la Segona República es caracteritza, malgrat els inconvenients i vicissituds polítiques que hem comentat, per ser uns anys de profunda renovació en tots els aspectes de la vida universitària (mètodes d'ensenyament, programes, organització, etc. i, pel que fa a Catalunya, de catalanització de la universitat) que el que provava, en última instància, era aconseguir una molt més estreta vinculació entre universitat i societat que, pel que respecta al principat suposava fer de la Universitat de Barcelona el centre cultural de la comunitat i el poble català i no, tan sols, de la seva classe benestant.

---

⁸⁵ Mercedes Samaniego Boneu *La política educativa de...* Cap. VII i VIII.